

Милош
ТИМОТИЈЕВИЋ

„ЗАПУШТЕН ВИНОГРАД ГОСПОДЊИ” : РЕЛИГИОЗНОСТ У ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ ТОКОМ XX ВЕКА (ПРВИ ДЕО)

УДК: 2-63(497.11)“19”

АПСТРАКТ: *Текст приказује промене испољавања религиозности у приватном и јавном животу на подручју чачанског краја током XX века. Посебно је описан и анализиран напор цркве да повећа побожност своје пастве деловањем богомољачког покрета и епископа Николаја Велимировића у међуратном периоду.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *религиозност, православље, традиција, атеизам, епископ Николај Велимировић, чачански крај*

Под религиозношћу се подразумева индивидуални став о вери и Богу, са сазнајном, емотивном и акцијском потком; субјективни доживљај који у крајњем испољавању може бити и мистичан, те стога тешко подложен емпиријској провери. Религиозност спада у ред оних појава у човековом животу које захватају најдубље и најинтимније слојеве његове душе и ума, нарочито када је на делу „изворна”, „добра” побожност, а не формална повезаност за религију и цркву.¹

Изучавање историјског развоја религиозности на подручју чачанског краја открива многе промене у приватној и јавној сфери понашања становника, свакодневици, вредносне ставове према животу и смрти, традицији, модер-

1 Класична религија је утемељена у институционализованој религијској организацији (цркви); то је догматски тип религије са развијеним теолошким учењем и сложеним сплетом религијских ритуала у којима се учествује, и који се узимају најчешће као основа и услов спасења верника. Због тога класична религиозност подразумева бар два важна аспекта: прихватање учења религије и практиковање побожности у одређеним религијским организацијама, те развијање осећаја припадности вери и црквеној организацији. Тако је класична религиозност „синтеза религиозне свести и религиозног понашања и удруживања”. Није довољно само се декларисати религиозним, и при том више-мање усвојити елементе доктринарног учења, већ је потребно живети у складу с религијским науковањем, на прописан начин обављати обреде и редовно прелазити праг храма. Одбацује се „субјективна религиозност без црквености”, будући да већина верских структура захтева правоверност исказану и кроз свакодневно практично потврђивање верничког статуса (Mirko Blagojević, Dragoljub B. Đorđević, *Religioznost stanovništva Jugoslavije (Delimičan pregled iskustvenih istraživanja)*, Teme, XXIII, br. 1-2, Niš, januar - jun 1999, str. 81 – 94; Mirko Blagojević, *Sociološki prihvatljiva definicija religije*, Filozofija i društvo XXV, Beograd, 2004, str. 235-238).

низацији. Побожност је истовремено била саставни део вредносне оријентације људи која се преламала у сфери политике и употреби религиозних ставова и осећаја у обликовању друштвених односа, сукоба и разрачунавања нарочито током Другог светског рата, али и у дугим деценијама у другој половини XX века.

Религиозност у чачанском крају почетком XX века

Становници чачанског краја (данашњи Моравички округ) потомци су досељеника из Црне Горе, Херцеговине, Старог Влаха и Босне, истог религијског опредељења и менталитета. По конфесионалној структури чачански крај је изразито православна хришћанска средина. Број припадника других религија је занемарљив и никада није прелазило више од 3% целокупног становништва.²

Током целог XX века већина људи у чачанском крају живела је на селу, на традиционалан начин, обнављајући прастаре религиозне ритуале оденуте у хришћанско рухо. Село је баштинило јаке паганске обреде стоплене са православљем у један целовит систем веровања. Припадност Српској православној цркви јавно је испољавана и као саставни део националног идентитета. Народни обичаји у домаћинствима обиловали су сточарском традицијом, временом редуцираном од млађих генерација.³

Сеоски човек у чачанском крају био је дубоко прожет паганским осећајем живота, а његове унутрашње визије о вечности никако нису биле хришћанске. Сељак се са надгробних споменика, подигнутих крајем XIX и почетком XX века, ретко обраћа Богу. Он се само успутно помиње, па и оптужује због преране смрти. Епитафи су у највећем броју случајева намењени родбини у овоземаљском животу, коју мртви непрестано „дозивају” да их не заборави. Једини прави живот за становнике села био је овај, материјални, овоземаљски, сматран за нешто најлепше и најсрећније, пун радости и уживања. Покојници су били „преко сваке мере незадовољни својом судбином”, призивајући живе да са њима „разговарају”. Смрт је „пакосна”, „грозна”, „несита”, „бесна”; немам која немилосрдно коси људски живот одређен судбином. Хришћански рај био је нејасан и далек, он се само наслуђивао, и био је прилично „сумњив”.⁴ Чак је и давање хришћанских имена деци постепено било све ређе са протоком XIX

2 Никола Пантелић, *Традиција и савременост : друштвени живот у селима чачанског и горњомилановачког краја*, Београд, 1991, стр. 2-3; Милош Тимотијевић, *Чачак у предвечерје Другог светског рата 1938-1941 : социјална, економска и политичка структура*, ЗРNM XXIX, Чачак, 1999, стр. 135; Илија Поповић, Светислав Љ. Марковић, *Демографски развој општине Чачак у периоду од 1948. до 2002. године*, ЗРNM XXXV, Чачак, 2005, стр. 250.

3 Слободан Невољица, „Преглед цркве Епархије жичке” у културном животу Чачка од 1919-1938. године, у: *Богородица Градачка у историји српског народа*, Чачак, 1993, стр. 267-271; Петар Костић, *Годишњи обичаји у Драгачеву, околини Чачка и Горњег Милановца*, *Гласник Етнографског музеја* 60, Београд, 1996, стр. 27-74.

4 Радојко Николић, *Камена књига предака : (о натписима са надгробних споменика западне Србије)*, Београд, 1979, стр. 26, 28-29, 253-263.

века, нарочито после 1831. године, када Срби замењују Грке у црквеној управи. Народна имена постепено су замењивала светачка.⁵

Хришћанска побожност народа није била на високом нивоу. Епископ жички Никанор уочио је 1886. године, у својој првој визитацији епархије, слабу религиозност народа и лош рад тадашњег парохијског свештенства: „Овом приликом не можемо, а и не смемо прећутати, а да не кажемо, да смо ‘виноград Господњи’ нашли, у свим односима у доста запарложеном стању [...] између свију мана и недостатака највише пада у очи: ладокрвност свију уопште на спрам вери и цркви, омаловажавање светиња црквених и свију и свега што је за хришћанина и Србина свето”. Према тврђењу епископа, главни узрок „запуштености винограда” налазио се у великом утицају политике на свакодневни живот народа, па и на рад свештеника. Пороци су постали јавни, што је готово ушло у „моду”: „Шта више неки су до такве безобзирности бестидности дошли, да им нико, па ни надлежни не сме ништа приметити противу њихових јавних порока и греха. Тако на пр[имер]: ако се коме примети, што у забрањене [дане] мрси и зашто у одређене дане не иде у цркву на молитву?; он или сархастично исмеје онога [...] називајући га: старудијом, фарисејом, језуитом [...] или га изгрди на најбестиднији начин; ако се коме примети да псује и омаловажава светиње, он одговара са још већом и крупнијом псовком и грдњом [...]”. Списак непоштовања црквених правила био је дугачак. Епископ је оштро осуђивао раширене појаве отимања девојака, ванбрачни живот парова, бракове у блиском крвном сродству, одвојен живот супружника са другим партнерима. Најраширенији грех била је псовка, која је захватила „дубок” корен. Епископ је апеловао на државну власт како би помогла цркви. Предлагао је да се у судове никако не примају као сведоци људи који се макар једном годишње нису исповедили и причестили. Исто правило важило би и за судије и остале извршиоце закона. Они су требали најмање два пута годишње да се исповеде и причесте. Епископ је наглашавао да у селима има кметова који се по 10 до 15 година нису исповедили и причестили. Критика је упућена и свештенству, код којег је владао велики „немар”. Последица таквог стања било је изостајање становништва са литургије, чак и у време великих празника. Број оних који приступају светим тајнама исповести и причешћа смањивао се из године у годину. Епископ, и поред негативних запажања, није губио наду у своју паству. Хвалио је срдачност људи који су га дочекали, њихову пажњу када је држао парастосе националним јунацима, посебно на историјским местима и споменицима важним за тада владајућу династију Обреновић (Љубић, Таково, Горња Црнућа, Добриња, Јавор).⁶

5 Радојко Николић, *Моравичка лична имена*, ЗРНМ, XXV, Чачак, 1995, стр. 107-125.

6 Свештеници нису обраћали пажњу на црквену имовину, чистоћу храмова: „Већином су цркве сиромашне и немају многе од њих ни најпотребније ствари, па чак и они, који се сматрају за припадљивости часне трпезе, а и оно што имају све је жалосно, старо и поцепано, прљаво и неочишћено”. Постојали су сукоби између свештеника, црквењака, пастве. Понашање свештеника изван цркве такође није било добро: „Сви свештеници и мирског и монашког реда уобичајили су ићи у кафане и механе, као год и остали световњаци и тамо проводе по неколико часова и дању и ноћу у забавама разне врсте: у пијењу,

Слављење националних празника као црквених слава, најбоље се може пратити преко прославе Видовдана, који од 1889. године постаје национални празник.⁷ Видовдан је уједно био и школска слава, па се у једном дану спајала црквена, национална и просветна симболика. Тога дана свештеници су држали литургију, ученици би добијали оцене у школи, а државни чиновници и црквени великодостојници држали би пригодне беседе. После државне химне сви су одлазили кући. Једној таквој прослави у Чачку 1899. године присуствовао је и епископ жички Сава Дечанац: „*На расстанку са ученицима посаветовао их је о дужностима које сада имају, и које их, као грађане, очекују: према Богу, према Краљу и према васколиком Српству*”.⁸

Повезаност испољавања националног и верског осећаја није увек наилазила на позитивне реакције. Понекад су се међу свештеницима у Чачку јављали отпори према претераном уплитању државе у верске празнике, као у случају слављења Видовдана 1911. године. Угледни свештеник Вићентије Поповић доживљавао је овај датум као дан пропасти и туге, а не славља, критикујући у свом личном дневнику световне власти: „*Општина по вароши побија неке мотке са барјацима за сутрашњи дан. 'Оће да прославе црни Видовдан, пропаст своју!*” Литургију у чачанској цркви тог дана служио је епископ, а верници нису испољавали претерано одушевљење целим догађајем, доживљавајући га као део обавеза према држави: „*Било је света доста, али чиста званична посета; ђаци, професори, учитељи, официри, војска, чиновништво и мали број грађана*”. Црквени празници који су се подударали са прастарим веровањима, као што је прослава Илиндана, привлачили су доста света у чачанску цркву, нарочито са села. Црква је имала улогу и у савременим династичким и државним догађајима, што је такође наилазило на критику код појединих свештеника, посебно пракса благодарења у цркви поводом веридби разних принцева, потпуно непознатим међу обичним светом који је био прилично „учмао”.⁹ Слична ситуација била је и у црквеној организацији, што се најбоље може видети по лошем стању у

пушењу, игрању карата, домина и другим сладострастима. Па ни то још није све већ се у таквим местима налазе пре службе божије и то до такве заборавности долази, да их и сами хришћани опомињу на дужност и цркву”. У механама су се дешавале и свађе, псовке, грдње, а након тога и међусобне тужбе завађених свештеника, што је све утицало да народ са омаловажавањем говори о цркви. Поједини свештеници били су у таквој завади да по читаву деценију нису говорили, а њихове међусобне тужбе су стизале и до грађанских судова (Извештаји Никанора, епископа Жичког, о каноничној посети у делу своје епархије у лето 1886. године, приредио Радош Ж. Маџаревић, Изворник 18, Чачак, 2002, стр. 35-43).

7 Мирослав Тимотијевић, *О произвођењу једног националног празника : спомен дан палима у борби за отаџбину*, ГДИ/1-3, Београд, 2002, стр. 69-76.

8 *Годишњи извештај Сретена Пашића, школског надзорника за округ Руднички, за школску 1898/99*, приредио Радош Ж. Маџаревић, Изворник 15, Чачак, 1999, стр. 30.

9 „*Митрополит је наредио, а сви остали архијереји прихватили да се у недељу (17. августа) одржи у црквама благоденије, поводом те велике радости за српски народ, што је се принцева Јелена [ћерка краља Петра Првог Карађорђевића, прим.*

овчарско-кабларским манастирима, који су због недостатка монаха и физичког урушавања грађевина били готово пред потпуним гашењем. Монашки живот одвијао се у само три манастира, све до тридесетих година XX века.¹⁰

Након завршетка Првог светског рата свештеници из Жичке епархије имали су критички осврт на стање религиозности почетком XX века, истичући проблем надвладавања националне компоненте над хришћанском: „*Да нарочито подвучем околност: да се вера нашега народа пре рата била стопила са националном идејом народног ослобођења. Дакле: домен народне вере простирао се у домену националне идеје и са остварењем националне идеје нашега народа моментално се пољуљала и вера, изражена у народној песми: ‘За крст часни и слободу златну’.*” После завршетка Првог светског рата свештеници су постављали питање да ли ће народ да „врати дуг” хришћанству и да народне идеале, након остварења на државном плану, стави у службу Јеванђеља и „закона вечности”.¹¹

Изражени национални карактер СПЦ нико није негирао међу свештеницима („*Специјално наша (српска) црква одувек је била више национална, а мање верског карактера*”), али није се назирао јасан пут по коме треба наставити рад у будућности.¹² Проблем занемаривања хришћанских наспрам националних идеала јасно је истицан, па су свештеници понекад износили и самокритику на свој рад у првим деценијама XX века, када су били „на туђем послу”, мислећи на национални и државотворни рад.¹³ Међутим, управо такав религиозан осећај

аутора] верила са неким руским великим кнезом Јованом Константиновићем. Ја не знам каква је то радост по српски народ, кад сам уверен да осам десетина српског народа не знаду ни да постоји на свету принцеза Јелена, а камоли велики кнез Јован, а још мање да ли та веридба има уопште каквог и коликог политичког значаја за српски народ. Куд би и камо боље било да се позвани што више заложу за просвећивање овог зачмалог српског народа, а да се ману полтронства” (Дневник проте Срета Михаиловића (1911. година), приредио Миладин Вукосављевић, Изворник 8, Чачак, 1991, стр. 138-139, 144-145).

10 Делфина Рајић, Милош Тимотијевић, *Манастири Овчарско-кабларске клисуре*, Чачак, 2004, стр. 61-71.

11 „Гениј наше расе, у блиској својој прошлости, на неколико година пред светски рат, био је потпуно апсорбован идејом: народног ослобођења. Та и таква идеја, идеја народног ослобођења, универзална по свом карактеру, водила је снажно мађијском моћи кроз најтежа искушења и перипетије живота, наш народ, и остала силна у свом замаху, до коначног остварења. Величина идеје народног ослобођења, интересантна је одлика наше расе која се састоји у чињеници: да је један народ, као један човек осећао у себи њену величину и тим осећањем манифестовао величину тог задатка. Тај осећај ношен у срцу сваког појединца био је снажна манифестација вере, чија служба националној идеји, била је последица пет вековног робовања народног, у коме се силом догађаја божанска вера потпуно преобразила у националну веру, са њом се спојила и живела до оног дана када се потпуно реализовала и постала стварна чињеница (Мил. К. Пашић, *Проблем вере*, у: „Преглед цркве Епархије жичке” (у даљем тексту само ПЦЕЖ), бр. 12, Чачак, децембар 1929, стр. 261-263).

12 Ал. Т. Брадић, *Улога наше цркве*, ПЦЕЖ, бр. 6, Чачак, јун 1920, стр. 186.

13 Витомир Видаковић, *Пред судбоносним данима*, ПЦЕЖ, бр. 2-3, Чачак, фебруар-март 1930, стр. 35-41.

био је близак становницима села, где је живело преко 90% становника. Одроз тог схватања може се видети и на надгробним споменицима у чачанском крају. За једну од највиших вредности у епитафима сматра се припадност српском народу, а пре свих обележја покојник се помиње као „добар Србин”, па тек онда домаћин, супруг, отац, мајстор. У епитафима са сеоских споменика се увек „дозива” родбина, али и цела нација, посебно са обележја подигнутих војницима настрадалим у Балканским и Првом светском рату. Таква смрт је у натписима на надгробним споменицима представљана као велика част, посебно јунаштво и жртвовање, и једино се у овом случају није проклињала. Читави редови споменика војницима настрадалим далеко од родног краја постављани су поред путева (крајпуташа), као јавни приказ приватног жртвовања за отаџбину. Тако је смрт постајала свечанија од самог живота.¹⁴

Побожност српског народа у Краљевини Србији није била изражена у XIX веку и умногоме се темељила на националним вредностима. Пагански култови имали су дубоке корене, а црквена организација није имала снаге да их искорени. „Народ се противио догми и принуди, Бога је сматрао поштенним партнером у послу, а цркву друштвеном, земаљском и државном формом која може помоћи одржању оног, међу Србима иначе занемареног и недовољно развијеног осећаја заједништва и смисла за општу ствар”. Православна црква у Србији постала је верски израз нације и државе током XIX века, а многи свештеници и монаси били су активни и у војним акцијама за ослобођење свог народа. Са друге стране, постојала је велика криза у црквеној организацији крајем XIX века, недостајали су монаси, искушеници су имали слабо понашање, свештенство је било необразовано, недисциплиновано.¹⁵

Секуларизација је почетком XX века продрла у српско друштво, које и раније није било религиозно. Књижевник Драгиша Васић, родом из чачанског краја, писао је о религиозности као „женском” осећају, кога се мушкарци у Србији стиде. О религији се размишљало у познијим годинама и о празницима. Људи су више волели да размишљају о овоземљском, него о хришћанском вечном животу.¹⁶

Судар просветитељства и религиозних догми у чачанском крају збио се почетком XX века, приликом покушаја окружног лекара у Чачку да свештеници дезинфикују крст који се целива током освећивања водике у селима зараженим преносивим болестима. Лекари су настојали и да се разношење водике одложи док зараза не престане, а тражили су и да деца испод 10 година не посте. Црква се

14 Реч „крајпуташ” нова је кованица, коју је смислио песник Бранко В. Радичевић. Погледати публикацију: Branko V. Radičević, *Plava linija života : srpski seoski spomenici i krajputaši*, Beograd, 1961; Радојко Николић, *Камена књига предака : (о натписима са надгробних споменика западне Србије)*, стр. 12-15, 138.

15 Радмила Радић, *Живот у временима: Гаврило Дожић (1881-1950)*, Београд, 2006, стр. 19-20, 22, 26, 28.

16 Наведено према: Коста Николић, *Драгиша Васић (1885-1945) : прилог биографији*, ЗРHM, XXVIII, Чачак, 1998, стр. 232; Радмила Радић, *Живот у временима : Гаврило Дожић (1881-1950)*, стр. 117.

противила дезинфиковању крста као симбола спасења, истичући да лица изван цркве нису у стању да одређују ко треба да пости, па је све остало по старим обичајима. Међутим, после болести од шарлаха детета једног свештеника, црква је ипак наредила да тог свештеника у народу заступа друго лице.¹⁷

Опстанак православља у времену опште модернизације целе Европе није био унапред обезбеђен. То су уочавали и странци још током трајања Првог светског рата: *„За сада сељаци су дубоко одани хришћанству, али поглавито као нечему старом и традиционалном, што су и њихови родитељи обожавали пре њих, што је саставни део околине дома, што је помогло да се одржи народ. Образовани сталез, као што ми изгледа, сматра Православље просто као израз народности, али не као обавезу која се намеће у јавном и приватном животу. И овде Србија није особена. Међу свима Србима постоји највеће незнање у погледу хришћанске вере. Обред причешћа и исповести, које нам је Господ дао да нам помогне у тегобама људског живота, једва да се практикују уопште. А зашто? Свештеницима, који би требало да су свуда у земљи вође и инспиратори народа, много недостаје образовања и следствено узвишених идеала”*.¹⁸

Религиозност између два светска рата

У Краљевини СХС напуштен је систем државне цркве, али није прихваћен принцип одвојености цркве од државе. Видовдански устав је предвиђао да су конфесионалне заједнице јавне установе са посебним положајем и привилегијама. Устави Краљевине Југославије прописивали су да нико није био дужан да учествује у верским обредима, али су, са друге стране, прописи то налагали државним чиновницима приликом обележавања државних празника, малолетним и особама под туторством, као и војсци. Посебним законом била је прописана верска заклетва у судству, државној служби и војсци. У школама је верска настава проглашена за факултативну, али је у пракси била обавезна. Суђење и брачни спорови били су у надлежности верских заједница. Уставом из 1931. године верске заједнице биле су под патронатом државе.¹⁹

Религиозност није била „државна” обавеза, али се присуствовање верским обредима „подразумевало”. Пошто је СПЦ била и национална установа, ослобођење и уједињење је, поред стварања јединствене организације СПЦ и проглашења патријаршије, доживљавано као највећи национални државни успех, односно остварење вековног сна о уједињењу српског народа и српске цркве у јединствену независну државу. Црква се у првој деценији постојања Југославије није мешала у политику и била је заокупљена унутрашњом реорга-

17 Алекса М. Стојковић, Један поглед на санитарне прилике у Округу чачанском у год. 1905, 1906 и 1907, Београд, 1910, стр. 72-75.

18 R. G. D. Laffan, *Неколико мисли о будућности Срба*, ПЦЕЖ, бр. 1, Чачак, август 1919, стр. 29.

19 Радмила Радић, *Држава и верске заједнице*, I-II, Београд, 2002, стр. I/21-22.

низацијом. Верски живот народа посматран кроз присуство на великим црвеним празницима био је добар, али суштинска религиозност није повећана, па је било и оних који су говорили о „отупелости” религиозног живота код Срба.²⁰

Ратна страдања и повећање побожности – стање
после 1918. године

Страдања становништва током Првог светског рата била су велика. Број погинулих никада није тачно утврђен, али и непотпуне статистике откривају сву драматику уништавања људских живота. Један пример из чачанског краја је довољно илустративан и за остала подручја. Према до сада прикупљеним подацима за подручје општине Горњи Милановац, у ратовима од 1912. до 1918. године од свих мобилисаних војника готово половина је страдала.²¹ Непрестано присуство смрти многе људе је окренуло ка упражњавању веће религиозности, коју раније нису практиковали. У тренуцима великог ратног страдања често су се обраћали Богу за помоћ, иако у цивилству нису били посебно побожни. Паљене су свеће и кандила, упућиване молитве, а многи су се током ратних недаћа крстили више пута него за све претходне године живота.²²

Овај психолошки прелом и преображај није остао неуочен од цркве. Међутим, каналисање нове побожности и остварење христјанизације народа није имало већег ефекта док на место епископа жичког није ступио Николај Велимировић 1919. године. У то време владичанско седиште било је у Чачку. Новог епископа маса света дочекала је 20. јуна 1919. године испред моста на Западној Морави, још на уласку у варош. Свечани говор добродошлице држао је председник општине: *„После пуних шест година ми видимо у својој средини Архипастира свога и наша срца пуна су среће и задовољства, што је судбина одредила нашем граду такву ретку част, да баш ви заузмете владичанску столицу Светог Саве”*. Гости су ушли у град кроз редове ђака и грађанства „обојег пола”, док су са цркве „брујала” звона. Са Николајем је у Чачак допутавао и научник Михаило Пупин: *„[...] проф. из Америке једним симпатичним говором изнео је Чачанима шта мисле и како Американци [размишљају] о Богу, о Србији и српском народу. Сутра дан је била свечана архијерејска служба. Хор ученика-ца одговарао је, а црква је била пуна света који је жељно очекивао реч новог епископа. Говор новог епископа био је тако силан, какав се до сада није чуо под*

20 Радмила Радић, *Живот у временима : Гаврило Дожић (1881-1950)*, стр. 113-114, 117-118.

21 На територији данашње општине Горњи Милановац крајем 1910. године било је укупно око 22.500 мушкараца од преко 42.000 становника. Током ратова 1912-1918. године мобилисано је око 10.000, а погинуло преко 4.500 мушкараца свих старосних доба (Исидор Ђуковић, *Рудничани и Таковци у ослободилачким ратовима Србије 1912-1918. године (друго допуњено и измењено издање)*, приредио Драган М. Гачић, Горњи Милановац, 2005, стр. 5, 434).

22 Милан Д. Смиљанић, *У тренуцима опасности*, ПЦЕЖ, бр. 4, Чачак, новембар 1919, стр. 111.

сводовима храма чачанског и његове речи оставиле су неизгладиви утисак на душе присутних”. Владика Николај одмах је посетио професоре и ученике Гимназије, основну школу, војног команданта места, општину: „Свуда је г. епископ говорио прикладне говоре и поучавао”. Недуго затим кроз Чачак су из манастира Острог за Студеницу пронете мошти „светог Краља” Стефана Првовенчаног. Нови епископ је редовно у својим визитацијама држао предавања ученицима, унапред припремљеним за његов долазак. Епархија жичка обухватала је највећи део Западне Србије. Број цркава није био велики; епархија је 1919. године имала 95 цркава и 12 манастира, са свега 109 свештеника и 21-им монахом.²³

Нови епископ упутио је већ 4. јула 1919. године свештеницима своје епархије једну веома значајну поруку, како у хришћанском духу страдања и васкрсења треба народу приказивати минуле ратове. Упутство у десет теза говори о верском тумачењу „српске историје нарочито с погледом на најновији преокрет у судбини народној”. Становништво је требало да се упућује на Јеванђеље, као „кључ” за разумевање свих времена и судбина појединаца и народа: „Бог се открио у свој пуноћи својој у Сину свом Исусу. Но он се открива у догађајима и знацима у животу сваког човека и сваког народа. Следствено Бог се појавио и у историји овог народа”. Ослобођење од османског ропства упоређивано је са ослобођењем Јевреја од Египћана и Вавилонца. Косовски пораз је приказиван као морална победа која је после 500 година донела ослобођење: „Народ српски је био све изгубио сем вере у Бога и та га је вера спасла”. Карађорђе, Милош Обреновић, прота Матеја, слепи гуслар Вишњић, приказивани су као представници те народне вере: „То је вера гранитна, чудотворна вера, која је спасла народ”. Истом вером требало је приказивати и ратове и страдања 1912-1918. године, а војни команданти попут војводе Мишића, у тумачењу Николаја Велимировића, имали су помоћ Бога и Божје правде у ратовима, што је спасило народ када су непријатељи српски у једном часу тријумфовали над државом Србијом, „као над једним гробљем”, у дане када су сви изгубили наду у обнављање независности: „Нека свештеници објашњавају народу, да је садашња слобода дошла само делимично заслугом народном, но да је она углавном Дар Божји. Да, та слобода мораће се и од сада заслуживати, да би се одржала и да би била за спасење, а не на штету душа”. Наглашавано је да се сада борба води „унутра међу нама”, јер је национални циљ испуњен храброшћу над спољним непријатељима.²⁴

Да би се овај хришћански и национални програм ширио међу верницима, неопходна је била јака организација парохијског свештенства, проповеди и стални рад међу верницима на послу ширења идеја своје цркве. На иницијативу епископа Николаја, 25. августа 1919. године свештенство Жичке епархије донело је на својој конференцији Резолуцију у којој су дате смернице рада у

23 Устоличење Д-ра Николаја, епископа жичког, ПЦЕЖ, бр. 1, Чачак, август 1919, стр. 4-7, 9-10, 13.

24 Епископ Жички Николај, Упутство свештеницима и свештеномонасима жичке епархије (односно верског тумачења српске историје нарочито с погледом на најновији преокрет у судбини народној), ПЦЕЖ, бр. 4, Чачак, октобар 1919, стр. 98-101.

народу: „[...] Усвојен је предлог о начинима како да се појача морална свест код нашег народа и решено је: Да се поведе снажна борба противу пијанства, псовке, политичког деморала и ванбрачног живљења, а да се одржавају леви верски обичаји, а нарочито подићи значај српске славе. Организовати црквене хорове и по селима, завести дечија богослужења и што више раздавати св. писма на српском језику тумачећи га у свакој прилици. Подићи значај поста и молитве”. Свештеници су захвалили новом епископу на позиву на заједнички рад, јер конференција свештеника није одржавана у претходних 25 година.²⁵

Проповеди и посланице народу поводом тек утихнулог рата састављане су у духу инструкција владике Николаја. После великих страдања црква је вернике подсећала да треба да се обрате Богу са молитвом, јер је прошло време „огња и крви”: „Ако је икада наш народ кроз своју дугу и тешку историју страдања могао осетити задовољство од дела прошлости – то сада на помолу 1920. год. сигурно, поред пуног задовољства, мора изразити и најусрднију радост у души од капиталне тековине народног уједињења, која највише Божја Правда додели најпосле и српском народу за много проливену крв и дуго страдање његово”.²⁶

Иако су ратна пустошења прилично уздрмала већину народа, стање религиозности није се битније променило од времена епископа Никанора из 1886. године. У то се уверио и нови послератни владика у првој визитацији своје епархије. Епископ Николај оставио је не баш похвалан извештај о побожности своје пастве, и извршавању дужности појединих свештеника: „[...] Посведневна богослужења морају се вршити по свима манастирима и варошким црквама, без обзира, има ли кога у цркви [...] Гуча. Једно врло симпатично место [...] Свештеници уредни у својој формалној дужности, но душе им несливене уједно, што и народ осећа и критикује. Добро би било да се старици сете своје страшне одговорности пред Вечитим Судијом [...] Жежевица [...] Народ радо слуша реч Божју, но лако је и заборави. Као семе бачено на камен. Ово се тиче нарочито псовке и богохулства. На велику Госпођу чуле су се у близини светог храма страшне богохулне речи од неких пијаних ђилкоша”. Епископ је препоручивао да се народ саветује, да му се упућују претње „Божјом казном”, али и да се се људи упуте на угледање на остале хришћанске народе, код којих је „псовка непозната”. Посебно је истицано да треба размишљати где се подижу цркве. Препоручивано је да то буде даље од друма и да се: „[...] рабацкијске псовке не мешају са молитвом свештеника при светом путиру”, као што је био случај са црквом у Заблаћу где је „Храм Божији у најжалоснијем стању од свих храмова у епархији жичкој”.²⁷ Осим простог народа, као разносиоци псовке означени су и интелектуалци, војне старешине, чиновници.²⁸

25 | Са епархијске конференције, ПЦЕЖ, бр. 2, Чачак, септембар 1919, стр. 45-46, 48, 50.

26 | Драг. Мијатовић, На помолу Нове године, ПЦЕЖ, бр. 1, Чачак, јануар 1920, стр. 7.

27 | Тамо амо по епархији-приликом Г. Епископове посете црквама, ПЦЕЖ, бр. 2, Чачак, септембар 1919, стр. 41, 44-45; Тамо амо по епархији-приликом Г. Епископове посете црквама, ПЦЕЖ, бр. 3, Чачак, октобар 1919, стр. 78.

28 | Јеврем Бојовић, Псовање светиња, ПЦЕЖ, бр. 4, Чачак, новембар 1919, стр. 103.

Према оцени епископа Николаја, варошани су далеко слабије од сељака посећивали цркве, као у случају Горњег Милановца: „Слаб одзив грађана према цркви. Цркву пуне сељаци и деца, чија су срца ближа Богу, и чији је ум отворенији за чудо света и живота него што је код полу-и-полуобразованих. И болни и неболни од грађанства свраћају. И стари, - који су пробали све и разочарали се у свему”.²⁹

Владика Николај хвалио је побожност у селима, посебно у Миоковцима и Горевници, где су сељаци радо долазили у цркву код својих омиљених свештеника. Црква у Миоковцима је типичан храм мале сеоске заједнице, подигнут на измаку XIX столећа. По својој архитектури припада споредном току црквеног градитељства тога времена, а по данас сачуваном инвентару изказује се као изузетно скромна, како у смислу броја и врсте материјала, тако и њиховим уметничким вредностима.³⁰ Епископ је имао само речи хвале за гостољубивост сељака, посебно када се изнесе ручак за софру. Нико није превише говорио док је јео. Цео скуп испуњавао је свечани мир, за разлику од градова где се уз јело редовно ђаска, а са одмицањем ручка говор постаје све веселији: „Сељаку софра улива поштовање. То је за њега као жртвоприношење, једна врста религиозне свечаности. Зато он једе мало, ‘с разделом’, и пије само онда кад се здрави, иначе не, и ћути, ћути, и тек по неку рекне. И што дужа софра, све веће поштовање, све дубље ћутање, и једење и пијење ‘са страхом и вјерују’.” Забележена је и негативна слика понашања и менталитета локалног становништва, и случајеви крађа на црквеним имањима, као у случају манастира Вујан. Тамо су наполичари воћњака морали ноћу са пушкама да чувају јабуке, али без већег успеха: „Страшна појава! У Америци воћњаци и виногради и бостани стоје незаштићени. Нико не чува, а најмање с пушком [...] Од куда се излеже овакав лоповски сој у овој земљи велике историје тешко је објаснити. ‘Наш народ је добар’, кажу многи. Јесте добар, можда, но лопов је сигурно. Чудновато, како доброта и лоповлук станују заједно, као беланице и жуманце под истом љуском!”³¹

Морална и религијска запуштеноост народа после дугих и крвавих ратова очигледно је била велика. Опљачкани и запуштени храмови својим спољашњим изгледом осликавали су расположење народа према вери и цркви.³² Пред

29 | Тамо амо по епархији-приликом Г. Епископове посете црквама, ПЦЕЖ, бр. 5, Чачак, децембар 1919, стр. 141-144.

30 | Делфина Рајић, Црква Покрова Пресвете Богородице у Миоковцима, ЗРNM, XXVIII, Чачак, 1998, стр. 63; Као миоковачки парох од 1927. до 1931. године службовао је и Хранислав Ђорић, каснији патријарх Герман (Милош Обрадовић, Миоковачка вековања, Чачак, 2006, стр. 264-265).

31 | Тамо амо по епархији-приликом Г. Епископове посете црквама, ПЦЕЖ, бр. 5, Чачак, децембар 1919, стр. 141-144; Можда се за овакво стање оправдање може наћи у понашању калуђера манастира Вујан током окупације 1915-1918. године. Бреснички парох Станојло Ковачевић, кога су Аустријанци интернирали у логор, записао је да су монаси из Вујна били пакосни и швапске улицице, пијанице и неуредне слуге Божјег олтарa (Радојко Николић, Историјски записи пароха, ЗРNM XII, Чачак, 1982, стр. 277).

32 | Ђ. А. Јовановић, Црквена администрација, ПЦЕЖ, бр. 6, Чачак, јун 1920, стр. 192-193.

свештеницима су били велики задаци. После завршетка Првог светског рата у чачанском крају поставило се питање шта је најважнији задатак свештеника. Раније је парох морао да буде национални радник, војсковођа, војник са пушком, економ, просветитељ, а тек на крају свештеник. Заслуге свештеника за ослобођење и уједињење биле су велике, а остварени циљ „није могао да сања ни највећи националиста”. Национални рад условио је запуштање основног задатка, ширења хришћанских вредности и врлина, које су се мало познавале. Појавило се тумачење да у новом времену сви задаци, осим основног – проповедања Јеванђеља, треба да буду другоразредни. „Прво свештеник, па онда све остало”.³³

До верника је требало долазити преко посета породици, радом са децом и женама, које су „осетљивије”, помагањем земљорадничких задруга, повезивањем са школским властима. Уочен је недостатак знања верника о крсним славама, па је препоручивано да се растурају књижице са подацима о светитељима, њихове ликовне представе и Јеванђеље. Истицан је значај проповеди, као незаменљивог начина ширења хришћанске мисли.³⁴ Велики подстицај у ширењу религиозности представљала су штампана издања, од часописа „Преглед цркве Епархије жичке”, преко календара „Свети Лазар” (штампан је у 10.000 примерака), до дописних карти са сценама из живота Исуса Христа. Издавачку делатност покренуо је Николај Велимировић, али је после његовог одласка у Охрид крајем 1920. године нестало првобитног полета у издавачкој делатности.³⁵

Проблеми организације цркве и прилаза верницима

Пошет у раду свештенства на подизању религиозности у чачанском крају прекинут је 1920. године одласком Николаја Велимировића у Охрид за тамошњег епископа.³⁶ За непуне две године владика Николај дао је велики допринос на унутрашњој организацији цркве, модернизацији и проширењу пропаганде. После његовог одласка многи свакодневни проблеми затрпавали су основу идеју о новој християнизацији народа кроз унутрашњи преображај свих верника, што је била и карактеристика односа у СПЦ на територији целе Југославије.

Прикупљање новца за обављање обреда био је један од највећих проблема српске цркве двадесетих година XX века. Да би се сузбила непобожност народа,

33 | Стев. Бојовић, *Ново доба, нови правац рада*, ПЦЕЖ, бр. 2, Чачак, фебруар 1920, стр. 39.

34 | Рад. Кречковић, *Начини за појачавање религиозности и моралности*, ПЦЕЖ, бр. 4-5, Чачак, април-мај 1920, стр. 108-114.

35 | Марија Орбовић, *Чачанско штампарство и издаваштво : библиографија 1833-1941*, Чачак, 1998, стр. 34-39.

36 | Решењем ПБр. 245. од 29 новембра 1920. године Николај Велимировић постао је епископ охридски, а Јефрем Бојовић је из Шапца премештен у Чачак за епископа жичког (*Премештаји*, ПЦЕЖ, бр. 2, Чачак, фебруар 1921, стр. 18).

најпре је сама црква са свештеницима морала да својим примером народу прикаже искрену окренутост хришћанству. Сви обреди су наплаћивани, што је у народу лоше примано, посебно у сиромашним круговима, а многи свештеници су ту праксу доживљавали као просјачење. Тражено је да се од државе одреди плата за свештенике, како би им се подигао углед у народу.³⁷

Свештеници су се редовно жалили да немају новчану награду као остали државни чиновници, а од њих се очекивало да буду верски и национални радници. Када су примали новац за обреде, узимали су онолико колико је народ давао. Уочено је да су чак и пандури имали веће плате од свештеника, додатке на породицу и скупоћу, а да при том нису имали толико обавеза и задужења, и нису морали много да „размишљају”.³⁸

Свештеници су често били и жртве окружења и прилика у којима су радили. То се посебно односило на млађе свештенике, али и старији су умели да падну под утицај околине. Народ је био непросвећен, са пуно мана. Често се у рад мешала и политика, па су многи свештеници умели да морално падну. Као лек од таквог стања препоручиване су свештеничке конференције, где би се уочене грешке исправљале.³⁹

Састанци свештеника одржавали су се сваке године, али материјални и правни проблеми живота испуњавали су највећи део расправа. Посебно је дуго решавано питање права свештеника на други брак. На критике јавности због таквих преокупација, свештеници су одговарали да и они, као и сви други људи имају материјалне и све остале проблеме у животу. Међутим, то је био разлог да их паства посматра као и друге обичне људе, односно пут да изгубе поштовање народа кога треба да уче идеалима хришћанске етике и живота. Свештеници су на првом месту решавали своје личне проблеме, вођени идејама које су се наметале у друштву, без претеране вере у своју мисију и позив.⁴⁰

Свештенство епархије жичке почетком 1923. године ипак је било задовољно својим радом, налазећи да се шири дух побожности. Није било пријава против свештеника и њиховог моралног понашања, али јесте због наплате обреда.⁴¹ Растурање пропагандног материјала хришћанског карактера није било најбоље организовано, а поједини свештеници су ту обавезу доживљавали као „кулук”. Поставило се питање даљег финансирања и излажења црквених штампаних издања и њиховог утицаја у народу. На крају је одлучено да се једна трећина издања бесплатно дели верницима.⁴²

37 Велимир Јов. Белопавловић, *О начинима сузбијања непобожности у народу*, ПЦЕЖ, бр. 9-12, Чачак, септембар-децембар 1920, стр. 263-269.

38 *Писма уредништву*, ПЦЕЖ, бр. 7-8, Чачак, јул-август 1920, стр. 233-235.

39 Стев. Бојовић, *Свештенички скупови*, ПЦЕЖ, бр. 6-7, Ужице, јун-јул 1921, стр. 86.

40 Ј. Андрић, *Један проблем*, ПЦЕЖ, бр. 11-12, Чачак, новембар-децембар 1922, стр. 175.

41 Жив. Гл. Алексић, *Има живота*, ПЦЕЖ, бр. 1-2, Чачак, фебруар 1923, стр. 3.

42 Жив. Алексић, *Записник рада скупштине свештенства оба реда епархије жичке, држане 4-VII-1923 год. у Чачку*, ПЦЕЖ, бр. 7-8, Чачак, јул-август 1923, стр. 93-97.

Непрестано сакупљање новчаних прилога поводом оправданих и мање оправданих разлога, полако је одбијало паству од цркве која је непрестано тражила новац.⁴³ Највиша тарифа из 1926. године за венчање износила је 200 динара, а за велико опело 60 динара. За спровод од цркве до гробља наплаћивано је 54 динара на сваког свештеника и ђакона. Освећење куће коштало је 50 динара по свештенику.⁴⁴ Прекадња колача није била регулисана законом до 1882. године. Обред је вршен у домовима верника, али и у црквама. Први обичај је старији, а негде колач није ни секао свештеник. Нови закон од 1926. године донео је заповест да се прекадња у кући плаћа десет, а у цркви пет динара.⁴⁵

Дешавало се да свештеници нису били умерени у висини награде коју им дају парохијани, па је долазило и до судских процеса. Епископ је указовао на ту чињеницу. Ипак, поједини свештеници су наводили да је народ више религиозан него ранијих деценија. Примећено је повећање доласка у цркву, причешћивања су била редовнија, а дошло је и до спонтаног стварања богомољачког покрета. Оптужбе појединих млађих свештеника на епархијским скупштина свога удружења да црква није довољно окренута хришћанству, већ националном раду, већина свештеника није прихватила као умесну критику 1929. године.⁴⁶

Ипак, превладала је оцена да свештеничке скупштине нису имале снагу да покрену промене у својој организацији, нити да повећају побожност становништва. На скупштине је долазило мало свештеника, једва четвртина. Млађи свештеници нису долазили на ове скупове, па се поставило питање сврхе конференција, као и вере свештеника у обављање својих дужности.⁴⁷

Питање верске пропаганде било је у повоју. Приватна религиозност становништва темељила се на народној традицији, без предмета који би ту побожност отелотворавали у оквиру сваког дома. Ретке су биле куће са иконом, кандилом, Јеванђељем. Црквени кругови су се жалили да су иконе велика реткост у кућама пастве, која је са модернизацијом у своје домове уносила ликовне представе лишене хришћанског садржаја: „*Заиста мало је кућа где има икона крсног имена – славе Србинове – а камо ли других икона. Оде народ листом за антихристом и не поштује свете иконе него у своје домове поставља светске слике, па чак и гола женска тела или бар полугола*”.⁴⁸

Иконе су се продавале на најразличитијим местима, па и на пијаци, што је била добра прилика да се заради. Почетком 1932. године у епархији жичкој

43 Жив. Гл. Алексић, *Једно оправдано мишљење*, ПЦЕЖ, бр. 5, Чачак, мај 1924, стр. 123.

44 *Тарифа*, ПЦЕЖ, бр. 3-4, Чачак, април 1927, стр. 94.

45 Ст. Р. Ковачевић, *Прекадња славских колача*, ПЦЕЖ, бр. 6, Чачак, јун 1929, стр. 148-150.

46 *Записник седнице – скупштине свештенства Епархије Жичке одржане 5-18 јула 1929. године у Чачку*, ПЦЕЖ, бр. 7-8, Чачак, јули-август 1929, стр. 187, 189.

47 Ђ. А. Јовановић, *После овогодишње епархијске скупштине*, ПЦЕЖ, бр. 10, Чачак, октобар 1924, стр. 210-213.

48 *Обнова српске православне иконографије*, ПЦЕЖ, бр. 11, Чачак, новембар 1924, стр. 255.

појавио се већи број икона у продаји, али без одобрења цркве, која је упозоравала да се такве иконе не купују.⁴⁹

Црква је повремено бесплатним дељењем пропагандног материјала покушавала да подигне религиозност и везаност народа за цркву. Тако је 1925. године одлучено да у целој епархији жичкој сви манастири и све цркве набаве крстиће и иконице које ће делити верницима.⁵⁰

Религиозност у школи – проблем предавања веронауке

Утицај религије на васпитање омладине одвијао се на многим пољима. Почетком XX века ученици основних школа у Чачку имали су обавезу да недељом и у дане великих верских празника одлазе у цркву, а после тога им је тумачено Јеванђеље и вежбано певање световних и црквених песама.⁵¹ Деца из Гимназије ишла су пред почетак школске године организовано у цркву на чин призивања Св. Духа, обележаван је дан Св. Саве, Видовдан. Свештеници су због обавеза у цркви нерадо предавали веронауку, па су се предавачи стално мењали. Настојало се да у свести ученика остане позитиван однос према религији и модерној науци, у својеврсном помирењу или, макар, избегавању конфронтације.⁵²

Религијско васпитање омладине у школама није задовољавало цркву у чачанском крају после Првог светског рата. Васпитавање у духу побожности у основним школама донекле је оцењивано као добро, али у гимназијама тај посао по оцени цркве није квалитетно обављан. Критика је упућивана и свештенству које није систематски радило са младим генерацијама. Све се сводило на повремене говоре у цркви, савете у дому, парохији, на улици, славама, опелима. Није било заједничког циља и рада са наставницима и родитељима: „Способности наше васпитачке нису на оној висини, како би се то желело. Кадар наставника веронауке не познаје ни савршеније методе, ни психологију децје душе, јер за то није ни довољно спреман. Сем тога не располаже се довољним богатством мисли и идеја које нам пружа Св. Писмо. Мало се оно чита, мало се и зна, а још мање се уме загрејати за оно што се тек површно зна”. Успеси на пољима изван проповедања Јеванђеља били су велики, „али нисмо показали толико резултата на чисто професионалној дужности”. Препоручивано је враћање апостолској служби свештеника.⁵³

49 | *Расписи и белешке*, ПЦЕЖ, бр. 2-3, Чачак, фебруар-март 1932, стр. 73.

50 | Сретен Ј. Михаиловић, *Записник рада и резолуција*, ПЦЕЖ, бр. 8-9, Чачак, септембар 1924, стр. 205.

51 | Ковиљка Летић, *Основна мушка школа у Чачку од оснивања до 1912. године*, ЗРНМ XXI, Чачак, 1991, стр. 113-130.

52 | Андрија Стојковић, Бранко Ковачевић, *Чачанска гимназија 1837-1987*, Чачак, 1987, стр. 88, 127.

53 | Витомир М. Видаковић, *О религијском васпитању омладине*, ПЦЕЖ, бр. 6, Чачак, јун 1920, стр. 172-181.

Доласком епископа Николаја у Чачак 1919. године подигнута је сарадња са школским властима, али тај полет је кратко трајао и нестао је са одласком владике у Охрид. Црква је имала намеру да се настава обогати и усмери ка православним и хришћанским вредностима. Двадесетих година вођена је активна борба да и у основним школама, поред учитеља, верску наставу предају и вероучитељи-свештеници, иако је педагошка јавност била против тога, наводећи стручне разлоге.⁵⁴

По мишљењу цркве, религиозност народа није била на достојној висини, чак и после десет година од уједињења и завршетка рата 1918. године. Кривица за такво стање налажена је у растројству земље током Првог светског рата. Пошто се и после једне деценије стање религиозности није поправило, узроци су потражени у недостатку верске наставе у основној школи и чињеници да многи учитељи нису надахнути хришћанским идеалима, а било је појава и да се боре против њих.⁵⁵

Акција цркве да од 1930. године у основним школама веронауку предају парохијски свештеници није дала добре резултате у чачанском крају: „Ово је прва година да су свештеници православне вероисповести постављени за вероучитеље у основним школама. И у тој првој години учињена је велика пометња у настави о вери. Православна црква нема свештеника, који су само за то да предају веру, већ су за наставнике постављени парохијски свештеници. И они и поред најбоље воље нису стигли да долазе на часове уредно. У Чачку на пример долазили су одмах с почетка неуредно, па све неуредније, док за време великог поста нису савим престали да долазе. Муке сам имао док сам епископа и остале црквене власти уверио да свештеници не могу да стигну да поред својих парохијских послова предају и веронауку и да својим неуредним долажењем много ометају наставу. Ипак сам их уверио и успео да се настава вере врати одмах учитељима”.⁵⁶

Црквене власти у чачанском крају признале су 1931. године да је замена учитеља на пољу веронауке у основним школама тежак посао, али да нема одступања на „пољу религиозно-морално-просветном преображају друштва”.⁵⁷ Поред ширења основних хришћанских вредности код одраслих особа, црква је покушавала да већ код младих генерација сузбије негативна понашања. Црква је са просветним властима у чачанском крају од 1932. године покушавала да непрестаном педагошком акцијом смањи, сузбије и искорени веома раширену псовку; најпре код деце у школи, а онда преко њих и у целом друштву. Такође се

54 | М. Стаменић, *Свештеник и школа*, ПЦЕЖ, бр. 3-4, Чачак, март-април 1928, стр. 83-85.

55 | Милан С. Сретеновић, ПЦЕЖ, бр. 7-8, Чачак, јул-август 1928, стр. 149-151.

56 | *Годишњи извештај школског надзорника о стању школа у срезу трнавском за школску 1930/31*, приредила Лела Павловић, Изворник 11, Чачак, 1995, стр. 116.

57 | Бож. Миленковић, *Верска настава као битни услов религиозно-моралног препорађаја*, ПЦЕЖ, бр. 5, Чачак, мај 1931, стр. 139-141.

борило против непрестаног заклињања у Бога поводом најбаналнијих разлога у свакодневном животу.⁵⁸

Епископ Јефрем је у ускршњој посланици за 1930. годину истакао да је важно васпитавати омладину у хришћанском духу: „Право богопоштовање јесте, да човек по вољи Божијој поступа и ради; томе треба децу најпре научити. Мора се како код деце, тако и код одраслих строго пазити, да се не злоупотребљава име Божије [...] Зато човек кад изговара име Бога, треба увек да је прожет страхопоштовањем, да га изговара ређе, али никад лакомислено. Омладину треба васпитавати и научити, да се боји и поштује Бога, као господара живота и света, даље као промислитеља о људима и судију целог света”. Најузвишенији идеал народа, по мишљењу епископа, увек је била православна вера, усађена у народну свест још од Св. Саве, што је у вековима ропства Србима омогућило да опстану као народ: „Та је вера улила нашем народу у душу храброст, те је сва зла и несреће вековнога ропства јуначки издржао и веру сачувао. Вером у Бога, јунаштвом и мудрошћу српски је народ, у наше дане, зло победио, васкрснуо из мрака ропства у светлост слободе и ујединио се; постигао славу и величину, која се упоређује са славом цара Душана. Каква срећа за данашње наше покољење. Крст, мач и гусле – симболи нашег ослобођења”.⁵⁹

Школска деца у граду имала су обавезу да редовно долазе у цркву за велике црквене и школске празнике. Организована су и масовна причешћа ђака. Ученици су у цркву долазили организовано, по групама из својих школа. Сви су били свечано обучени за тај догађај, а после причешћа деца су у рукама носила ђевреке, перече, симите, или већ неко друго посно пециво.⁶⁰

Утицај веронауке на повећање побожности деце оствариван је и путем давања писмених задатака из српског језика са религиозним и националним темама. Понекад су то биле теме са мислима владике Николаја Велимировића. Према објављеним извештајима чачанске Гимназије из тридесетих година, током школске године ученици су највише употребљавали уџбенике из веронауке.⁶¹ Ова пракса изгледа да је била само формалне природе, јер је чачанска Гимназија пред Други светски рат постала прави расадник идеја комунизма и атеизма међу омладином, која је 1941. године масовно приступила партизанском покре-ту. Чачанска омладина није била наклоњена цркви, а сам град је носио епитет „озлоглашеног комунистичког места у Западној Србији”. Символичан израз таквог опредељења била је честитка свим виђенијим људима у Чачку „за последњи Божић у капиталистичкој Југославији”, упућена почетком 1941. године.⁶²

58 | *Расписи и белешке*, ПЦЕЖ, бр. 4, Чачак, април 1932, стр. 104-106.

59 | Епископ Јефрем, *Ускршња посланица*, ПЦЕЖ, бр. 4, Чачак, април 1930, стр. 82.

60 | Михаило Симић, *Чачак и Чачани некад*, Чачак, 2002, стр. 65.

61 | Маријана Матовић, *Чачанске године Светог Владике Николаја*, Глас библиотеке 13, Чачак, 2006, стр. 101.

62 | Милош Тимотијевић, *Чачак у предвечерје Другог светског рата 1938-1941. : социјална, економска и политичка структура*, стр. 174, 204-205, 209-211.

„Државна” побожност и утицај политике

Сарадња цркве и државе одиграла се и институционализацијом обреда у државне сврхе током чина заклињања у судовима и разним другим надлештвима, што је државној управи давало ореол светости и озбиљности, али је истовремено отварало низ других проблема и недоумица.

Свештеници су се бунили против слабог поштовања светиња по државним надлештвима. Крстови и Јеванђеља били су у тако лошем стању, да никако нису могли имати било какво визуелно дејство на људе који су се над њима заклињали. Осим тога, чиновници, као и народ, изговарали су баналне и безобразне речи када су се налазили поред светиња у државним установама. Тражена је хитна интервенција, јер државне власти нису узимале у обзир мишљење свештеника, исмејавајући њихову забринутост.⁶³

Повезаност цркве са државом производила је разна искушења. Дешавало се да поједини „угледни” људи испољавају намеру да свештенике ставе у своје политичке и друге инетресе. Када би они то одбили, „угледни грађани” су таквим свештеницима јавно одбијали сарадњу и забрањивали им да у њиховим кућама свете водицу на почетку поста.⁶⁴

Црква се упорно противила секуларизацији односа у друштву. Покретано је питање борбе против грађанског брака, уз тежњу да се одржи само црквени, услед бојазни да ће се народ отпадати од цркве.⁶⁵ Појавио се и проблем у вези заказивања венчања у цркви, које је било дозвољено само до 12 сати пре подне. За послеподневне сате требало је добити одобрење архијереја. Ако би због весеља на свадби младенци закаснили да дођу у цркву на време, свештеници нису смели да их венчавају, па су сватови одлазили љути, да би после неколико дана обавили венчање. Недеља се није поштовала као нерадни дан, нарочито у граду. Посебно су недељу користили предузимачи разних послова за свој рад, а и локалне власти су организовале лицитације.⁶⁶

Успостављање принципа демократије у држави доживљавано је као претња традиционалним вредностима и утицају цркве: *„Ми живимо у знаку демократије више него један век. Нема државе и странке која се не размеће својим демократизмом. А ваља нам знати да је сама по себи демократија гробар свих ауторитета и рушилац дисциплине, а нарочито се окомила на ауторитет цркве. Ко је могао прочитати у ма ком програму какве странке, која се огрће плаштом демократије ма какву повољну ствар за цркву!”* Жеља да црква остане

63 Рад. Кречковић, *Омаловажавање светиња*, ПЦЕЖ, бр. 2, Чачак, фебруар 1924, стр. 53-55.

64 Милан Пер. Ђорђевић, *Шта од нас свештеника захтева шака посрнутих људи?!*, ПЦЕЖ, бр. 4, Чачак, април 1934, стр. 84-85.

65 *Из наше цркве*, ПЦЕЖ, бр. 5, Чачак, мај 1927, стр. 109-111.

66 Младен Младеновић, *Из парохијске службе*, „Жички благовесник” (у даљем тексту само ЖБ), бр. 5, Краљево, мај 1939, стр. 156-158.

значајан ауторитет у друштву условила је да се критика прошири и на рад саме СПЦ и Синода, које је захватила „демократија“, што је произвело спорост у доношењу одлука, недостатак јединства.⁶⁷

Критика парламентаризма односила се на негативне појаве током избора, рад народних посланика који су постали „извор неморала, интрига и лош пример за народ“. Часни изузеци, по мишљењу цркве, били су реткост: „*Стадо Христово блуди и лута од једног збора до другог, слуша речи сатанских проповедника, којима је земаљско благо циљ живота и којима је морал последња брига*“. Црква и свештеници нису имали одговор како се борити за своју паству и морал у политици.⁶⁸

Политика је често оптуживана као делатност која уништава етику: „*Цркве су нам празне, али су зато политички зборови добро посећени. Веру смо своју понизили, јер смо прокламовали слободу и равноправност свих вероисповести, а заборавили смо заслуге и жртве православне цркве. Све се одало чулном уживању, побегло је стадо од пастира, а пастири су немоћни да зауставе моралну катастрофу у коју срља и младо и старо и мушко и женско и просто и интелигентно [...] Чека се Месија српске цркве, али зато немамо духовног јединства у себи самима [...] Покрићемо друге народе и ширимо православље по Америци, Азији и Европи, а нама би се могло рећи: ‘Бог вас клео проклети изроди! Што ће турска вера међу нама?’ Камо мисионари, да оно што је под силом турском потурчено, враћамо својој лепој прађедовској вери, јер је доста причања о Србима који припадају трима верама [...] Не трудимо се да својим радом станемо у ред Културних Народа, него смо немоћни за ма какву напредну идеју. Не водимо, него нас воде. Псовка, безверје, ванбрачни живот бујају. Једном речи, духовни живот изумире [...] И све тако време ће својим током ходити, а ми ће мо остати исти, док не дође неко ново – снажно покољење, које ће умети свесно, трезвено и са пуно идеала корачати своје културном препорођају. Доћи ће, после овог млаког покољења једно покољење, као што нам беху дедови и очеви, који својом вером у Бога и својим јунаштвом задивише свет. Боже милостиви! Дај нам скоро то ново покољење, које ће бити боље од овога*“.⁶⁹

Иако црква није препоручивала свештеницима да се баве политиком, они су то радили у чачанском крају. Учествовали су у политичким зборовима, конвенцијама, вербалним препуцавањима. Поједини свештеници били су и кандидати на посланичким изборима на листама разних грађанских партија.⁷⁰

Српска црква и њени теолози, као што је био Јустин Поповић, сматрали су да свештенство треба да стоји изнад политичких партија, као чувар народне традиције и светосавског духа. Ако неко од свештеника и припада политичкој партији, онда он отпада од светосавља и вечних народних вредности које су

67 Сава Поповић, *Један одговор*, ПЦЕЖ, бр. 5, Чачак, мај 1926, стр. 121-128.

68 Жив. Гл. Алексић, *Избори и морал*, ПЦЕЖ, бр. 9-10, Чачак, октобар 1927, стр. 210-212.

69 Жив. Гл. Алексић, *Нова Година*, ПЦЕЖ, бр. 1-2, Чачак, фебруар 1925, стр. 5-7.

70 Горан Давидовић, Милош Тимотијевић, *Осветљавање истине : документа за политичку и војну историју Чачка 1938-1941*, 1, Чачак, 2006, стр. 37-38, 50-51.

изнад „пропадљивог света”. Јустин Поповић је био против „партизанства” (острашћене партијске борбе) код свештеника: *„По мом дубоком осећању и јасном сазнању: партизанство свештеника граничи издајством Светосавља и Православља”*. Свештеник је требало да припада целом народу и да је изнад сваке партије и режима.⁷¹

Оваквом виђењу рада свештеника противили су се припадници ЈНП „Збор” (љотићевци). Збораши су поздрављали став цркве о демократији и потреби да свештеник буде изнад политике, али су подсећали да се мора живети у народу, и да треба осећати и живот, јер свештеници нису монаси. Сматрали су да свештеници треба да буду изнад корупционашке, нечасне политике, али ако је политика везана за „судбину једног народа”, онда свештеници, по зборашима, нису имали право да буду равнодушни према таквој активности. Напомињали су да постоје и политичке организације надахнуте светосављем.⁷² Популарност Љотићеве партије у чачанском крају није била велика. Они су на изборима 1935. године у љубићком, трнавском и драгачевском срезу добили само 14 гласова. На изборима 1938. године освајају свега 210 гласова, мада је свештеник Алекса Тодоровић био на листи „Збора” за драгачевски срез, где је добио 115 (1,45%) гласова.⁷³

Искушења технике – радио и Служба Божја

Модернизација друштва имала је многоструко дејство на побожност верника. Најупечатљивији пример односи се на радио уређаје. Први радио регистрован је у Чачку 1924. године. За непуну деценију, 1931. године, у Чачку је регистровано једанаест радио апарата.⁷⁴ У цркви се појавила идеја о коришћењу новог медија за преношење проповеди, јер у многим црквама свештеници нису обављали тај задатак.⁷⁵

Међутим, када је Радио Београд почео да преноси Службу Божју из београдске Саборне цркве, народ је све мање одлазио у своје локалне храмове: *„У мојој парохији од како је у овдашњој кафани уведен радио, све ми [је] мање побожних хришћана у цркви, јер у време службе они иду у кафану и слушају службу у београдској саборној цркви и дивно певање хора. А код мене? Ја и црквењак певамо сами, на свет иде тамо где је лепше. Зато те молим пиши ово, да би једном забранили и ту везу са београдском саборном црквом и разним свеште-*

71 Др. Јустин Поповић, *Светосавско свештенство и политичке партије*, ЖБ, бр. 12, Краљево, децембар 1940, стр. 20-23.

72 Љ[отић Димитрије], *Светосавско свештенство и политичке партије*, ЖБ, бр. 2, Краљево, фебруар 1941, стр. 16-21.

73 Горан Давидовић, *Југословенски народни покрет „Збор” у чачанском крају 1935-1945. године*, ЗРНМ XXX, Чачак, 2000, стр. 156.

74 Горан Пауновић, *„Чачански глас” као извор за проучавање друштвеног живота Чачка од 1932. до 1935. године*, ЗРНМ XXVIII, Чачак, 1998, стр. 205.

75 *Радио у служби цркве*, ПЦЕЖ, бр. 5, Чачак, мај 1929, стр. 115-118.

нодејствијима по Београду, јер једног дана оставиће ме и црквењак, пошто и он воли да помало пијуцка у кафани и седећи да слуша службу Божију”.⁷⁶

Мушкарцима је било лакше и угодније да недељом пре подне седе у кафани, као и обично, и да ту слушају литургију, смирујући савест због изостанка у својој парохијској цркви. Али кафана је „храм” неморала и телесности, са својим „законима” понашања, далеко од црквених норми и догми. Свештеници су убрзо почели озбиљно да се буне против слушања литургије по кафанама, јер је тако Служба Божја спуштена на ниво „некакве умености” или атракције за забаву народа: „У дну кафане чује се на радију служба Божја из саборне цркве београдске, а свуда околу су карташки столови препуни пића. И док се свечана служба врши, дотле се у исти мах чује псовка Бога и разни вицеви невоспитаних и непобожних људи падају, што све долази као сињи камен на душе правих богомољаца и побожних хришћана [...] Но да би радио послужио корисно и светој цркви једини је лек, да се одржи на радиу једно предавање у овом смислу, те да се умоле кафеџије и хотелијери, да у време службе Божје или умире госте, или затворе радио Београд и траже нешто забавно из друге станице”. Критиковано је и ново стање религиозног духа које тежи ка удобности у цркви: „На светој служби Божјој не треба много декорација већ треба само дуга Божјег, скромности, скрушености и побожности”. Није било разумевања за тежњу ка модернизацији, као што су загрејане цркве током зиме, певање хора и лепе церемоније. Критиковано је избегавање самокажњавања због грехова и изостанак непрестане молитве за опрштај.⁷⁷

Религиозност и мода

Спољашњост свештеника требало је да својом уредношћу и озбиљношћу упућује околини поруку да су они прави проповедници хришћанства. Међутим, после Првог светског рата у СПЦ је владала велика шароликост у мантијама,

76 Једна жалба, ПЦЕЖ, бр. 2-3, Чачак, фебруар-март 1930, стр. 73.

77 „Тако се код нас у православној цркви и радио ставио у службу вере. Добра ствар али само донекле. Добро ако се спроведе тамо у села, у школе, у куће, где нема цркве и где би онај који децу доводи да слушају, или који своју чељад васпитава у духу наше свете вере, диктирао, да се у то време са страхопоштовањем слуша и одстоји св. служба, гологлав и скрушен, као да си у самој цркви. Али ово што се сада дешава преко радија са Божјојом службом, то није добро. Служба Божја чује се свуда где има који претплатник радија, а ти претплатници су већином богатији људи и они који држе радио из рачуна, а то су хотелијери и кафеџије. Ја не знам, да ли је то модерно, корисно, али знам то, да је за религиозног човека непотребно, па чак и досадно. О томе сам имао прилике да слушавам разговоре са стране и да лично разговарам са појединим људима. И ево шта они кажу: 'Наши стари могли су ићи по гудурама пет стотина година и молити се Богу и били су пуни вере у Бога, а данас нам треба радио, да Божју слушамо лежећи у кревету, или за кафанским столом'. И заиста је тако (Ж. Гл. Алексић, Радио и служба божја, ПЦЕЖ, бр. 2-3, Чачак, фебруар-март 1932, стр. 43-46).

а поједини свештеници су често били и у цивилном оделу, што је остављало ружну слику код народа.⁷⁸

Критике одевања код свештеника дао је и владика Николај Велимировић при посети Горњем Милановцу 1919. године: „Свештеници су још увек одевени *a la Saloniqne, т.ј. по једној моди, довољно омрзнутој и застарелој. Но они држе – на супрот целом свету – да су одевени како ваља и требају. Ко веле: рат је са собом однео многе царевине, па је однео и мантије. Но парохијани не жале за однетим царевинама, али жале за однетим мантијама*”.⁷⁹ Једна од важнијих иницијатива унутар цркве почетком двадесетих година односила се на измену дотадашњих свештеничких одежди („главног објекта за вређање и исмевање свештеника од стране народа”), као неестетских и непрактичних одевних предмета: „Жеља је овог свештенства да се усвоји, ван Цркве и службе, црно цивилно одело, са извесним мањим корекцијама, а да се при вршењу свих свештенорадњи у Цркви, а неких и ван ње, задржи садашња горња хаљина звана ‘раса.’” Синод је мољен да се овај предлог усвоји, или да се униформа потпуно укине.⁸⁰

Питање одевања није било везано само за свештенике, већ је широка расправа вођена и о одевању верника, посебно жена. На удару је била нова мода, заправо општа модернизација која је захватила све слојеве народа и раскидање са традиционалним вредностима села и паланки. Због убрзане преоријентације сељаштва са сточарства на земљорадњу, нестанка задруга, масовне погибије мушкараца у рату, жене нису као некада имале много времена да саме израђују себи одело, ношње, за које је требало понекад одвојити и неколико година рада. Због тога жене се све више оријентишу на индустријски израђену одећу. Ношња постаје обележје пасивнијих и сиромашнијих крајева. Да би се село „спасило” од трошења новца на конфекцију, покренута је пропаганда да се жене врате самосталној изради ношњи. Крајем 1935. године у Београду је чак основано и друштво „Народна ношња” са циљем да се она обнови, али модернизација није заустављена.⁸¹ Штампана у Србији критиковала је у међуратном периоду прихватање нове моде у провинцији, по варошима, исмевајући сељачко порекло жена које покушавају да у одевању прате европске узоре.⁸²

У пропаганди СПЦ мода је истицана као порок, попут пијанства, коцке, пушења, ванбрачног живота, блуда, прељубе. Оштре осуде нових обичаја обла-

78 Велимир Јов. Белопавловић, *О начинима сузбијања непобожности у народу*, ПЦЕЖ, бр. 9-12, Чачак, септембар-децембар 1920, стр. 263-269.

79 *Тамо амо по епархији-приликом Г. Епископове посете црквама*, ПЦЕЖ, бр. 5, Чачак, децембар 1919, стр. 144.

80 Жив. Алексић, *Записник рада скупштине свештенства оба реда епархије жичке, држане 4-VII-1923 год. у Чачку*, ПЦЕЖ, бр. 7-8, Чачак, јул-август 1923, стр. 93-97.

81 Момчило Исић, *Сељаштво у Србији 1918-1941*, I-2, Београд, 2001, стр. 272-279.

82 Сања Петровић, *„Други живот”: европски утицаји на процес модернизације свакодневног живота Шапца између два светска рата*, ГДИ/1-3, Београд, 2002, стр. 141-143.

чења стизале су и од епископа жичког Јефрема Бојовића. Почев од 1925. године, владика је божићним и ускршњим посланицама непрестано указивао на појаву „модирања”, као део вредности за које се не залаже црква: „Много има јавних порока који саблажњавају свет; таква саблазан јесте и данашња мода [...] Изађе нам пред очи слика наших дама на корзу по великим градовима, обучене по моди: на ногама ципеле као штуле, иду на прстима – боду, чарапе танке, у боји коже тела, те изгледа као и да немају чарапа, сукња кратка, једва доваћа до испод колена, уска не може слободно да корача, на деловима тела сукња затегнута, те се облик тела оцртава у природној форми и свету износи на гледање, руке скоро до рамена и прси до пола голе! Да ли то родитељи виде, да ли власти то виде”.⁸³ Овај први натпис из 1925. године није остао усамљен. Епископ је и у Божићној посланици за 1927. годину поновио да је мода грех, али без изношења детаља тог „преступа”.⁸⁴

Традиционалне патријархалне вредности облачења оба пола у чачанском крају можда се најбоље могу сагледати на ликовним представама надгробних споменика. Као и у животу, и на гробљима је јасно наглашен доминантан однос мушкараца у односу на жене. Мужеви су приказивани као „надмоћни наметљивци”, а жене као „прескромне стидљивке”.⁸⁵ Овај традиционални однос између полова нова одећа никако није требало да „квари”.

Носилац модернизације на пољу облачења у међуратном периоду у чачанском крају биле су жене, тачније девојке. Некадашње народне ношње замењују се штофаним сукњама, блузама од вештачке свиле, а често су се могле видети и дугачке „варошке хаљине” од разних фабричких тканина, понекад неукусно скројене.⁸⁶ Већ после 1918. године мушкарци на селу уместо до

83 „И мушкарци своје бркове дотерују по моди! Подбријавају их и подсецају, те под носом направе као два мала јарећа папоњка. Шта ли би рекао Илија Бирчанин који је своје бркове под каптаком носио, за данашњу нашу младеж”. И наш добри сељак није изостао сасвим од моде, подлегао је и он моди! Место наших лаких, хајдучких опанака, припијених уз ногу, у којима се могло лако ићи и по врлетима, камењару, по шуми, по снегу и блату и свуд без спотицања, наш сељак данас прави опанке гломазне, тешке с великим врхом, управо рећи сурлом од десиметара дугачком, и тако великом и широком, да многи зими, кад је снег и блато, кочањком запушавају ту сурлу на својим гломазним опанцима. А по шуми и врлетима кад се иде ова велика сурла закачује и човек се спотиче и пада” (Епископ Јефрем, Божићна посланица, ПЦЕЖ, бр. 12, Чачак, децембар 1925, стр. 313).

84 Епископ Јефрем, *Божићна посланица*, ПЦЕЖ, бр. 11-12, Чачак, новембар-децембар 1926, стр. 7.

85 Радојко Николић, *Сељакова душа на камену : (описи личности на надгробним споменицима западне Србије)*, Горњи Милановац, 1991, стр. 13-14, 45-46, 81, 87, 89, 99, 114; Исти, *Каменоресци народног образа : каменорезаштво и каменоресци западне Србије*, Чачак, 1998, стр. 74, 80, 83, 94, 142, 227, 239-240.

86 Дужина хаљине морала је бити до испод колена, која се никако нису смела показивати. Ако је нека девојка и носила народну ношњу, на ногама је обавезно била „Батина” обућа, од лакованих црних ципела до дубоко исечених сандала. Девојке за удају носиле су светлије боје одеће: розе, црвено, бело, а удате тамније: плаво, зелено, бордо. Жене су своју посебност исказивале и марамима.

тада превладавајућих дугачких белих кошуља од ланеног платна, почињу да носе кратке памучне или свилене кошуље, уз коју се носи кравата, замена за некадашњи појас, па и сако, као и „бриџ” панталоне од фабричког вуненог штофа. Мушкарци су у одевању били конзервативнији, сматрајући да им је најсвечанија одећа плава антерија, као јасан знак отмености и богатства.⁸⁷

Епископ Јефрем Бојовић упорно се у својим посланицама борио против модернизације у облачењу. Владика није пропустио и да у Божићној посланици за 1930. годину понови оптужбе против моде и деце која неће да слушају родитеље. Посланицу је започео жалбом очева на своје непослушно потомство: *„Досад суми жена и ћерке све у кући радиле, себи одело спремаље, шиле, плеле и сав кућевни посао вршиле, а сад – срамота ме рећи – траже да им ја купујем чарापе, кратке сукње, ципеле. Кажу таква је сад мода, и ја сам се почео задуживати, не могу порез држави да дам. Други сељак каже, морао сам два товара пшенице да продам, да купим ћерци ципеле са дугачким шиљцима, кажу, таква је сад мода, тако се носи”*. Као инспираторе и пропагаторе таквог стања епископ је оптужио „тајна друштва”, која раде све у интересу свог профита: *„Мода! Шта је мода! Тешко питање. На то питање позвани не одговарају. Међутим, тајна друштва, која су од искони противна хришћанству и моралу, данашњом срамном и наказном женском модом богато тргују – тргују страстима лакомисленог женског света, код кога модом убијају не само појмове о лепоти, него убијају и морал код свих уопште. Безстидством убијају стид. Зато данашњи свет слепо трчи за ругобом, за коју му творци и продавци моде кажу: ‘тако се данас носи, то је нова мода’. Овде се обистинљује стара изрека: свет хоће зла и бива му [...] Данашња мода и остали грехови уколико убијају морал и стид, утолико слабе и телесно здравље, свет се израђа, дегенерише, омладина постаје слабија*

Сеоски момци су били нешто конзервативнији. Носили су више народну ношњу, чакшире тесно припијене испод колена, назване „бриџ” панталоне, са лакованим каишевима увијеним изнад опанака, као и гајтанима извезене гуње. У свакодневном животу носила се далеко скромнија, па и подерана одећа. Дешавало се да поједини одевни предмети, посебно код жена, буду употребљени само за време свадбеног весеља и по неки пут до рођења првог детета, да би после били чувани у сандуку за упокни дан (*Народна ношња*, „Чачански покрет”, бр. 6, Чачак, 21. мај 1935, стр. 2; *Народна ношња нагло се зуби*, „Нова зора”, бр. 1, Чачак, 1. децембар 1938, стр. 3; Никола Пантелић, н. д., стр. 107-108; Радојко Николић, *Народна ношња на надгробним споменицима*, ЗРНМ XX, Чачак, 1990, стр. 184; Драга Радосављевић, *Трнава какве више нема : етнографски записи*, Београд, 2002, стр. 31-38).

87

Шајкача је општеприхваћена тек у годинама после Првог светског рата, а до тада је углавном била момачка капа. Мушкарци са села који су почетком XX века имали око тридесет година, никада нису прихватили шајкачу као своју капу, па су и старост дочекали у шубарама плетењачама. Ношење шешира на село било је знак младости, каћиперства (Владимир Тошић, *Мрчајевци и околина*, Мрчајевци, 1978, стр. 578-579; Радојко Николић, *Камена књига предака : (о натписима са надгробних споменика западне Србије)*, стр. 14; Исти, *Каменоресци народног образа: каменорезајство и каменоресци западне Србије*, стр. 103-104; Исти, *Народна ношња на надгробним споменицима*, стр. 169-170; Драга Радосављевић, н. д., стр. 31-38).

од својих предака – родитеља, прародитеља, а то је за народ велико зло, грех и срамота”.⁸⁸

Напади на моду наставили су се и у наредним годинама. Епископ Јефрем није пропустио ни да у Божићној посланици за 1931. годину као грех поново помене нову моду: „По свему изгледа, данашњи свет тежи више телесним брзопролазним уживањима услед чега се губи морал, руши се правда, губи се нарочито код омладине стид: омладина слабо поштује своје родитеље, а још мање друге старије људе и старешине [...]”.⁸⁹

Женска мода, посматрана као грех, поменута је и у Ускршњој посланици епископа Јефрема за 1931. годину, без навођења детаља облачења.⁹⁰ Нешто шире образложење својих ставова у вези нове моде епископ Јефрем поново излаже у посланици за Божић 1932. године. Оптужбе на рачун „послератног културног човека” који је пригрлио материју као највише добро, преносиле су се и на моду као материјално уживање: „Узмите данашњу одвратну ругобу што се зове мода, па ће се сваки паметан лако уверити, да су код данашњег модерног човека сви појмови изврнути. Може се лако неке учинити, да је мала и ситна ствар говорити данас о моди. Но у ствари није тако. Данашња одвратна мода убија стид не само код омладине него и код народа. Стид је чувар невиности, нежности, чувар пристojности, послушности млађих према старијима, деце према родитељима. Стид је велика врлина својствена чистој савести и здравоме разуму. Народи који су губили стид пропали су [...]”.⁹¹

Појава нове моде никако није оптерећивала само епископа Јефрема Бојовића. Критика је долазила и из црквених кругова у Београду, а у тим написима нова мода је навођена као опасан грех. Наводно су и околне земље објавиле „рат” моди женског света која уништава морал и „упропашћује оба пола у моралном, материјалном и физичком погледу”, а све услед женског „беса”.⁹² Наглашавано

88 Епископ Јефрем, *Божићна посланица*, ПЦЕЖ, бр. 12, Чачак, децембар 1929, стр. 246-247.

89 Епископ је наводио као велики грех псовање светиња, затим пијанство, коцку, блуд, прељубу, бракове сродника, конкубинат, самоубиства, али и моду: „[...] па и данашња срамна мода, коју нарочито распрострају и подржавају тајна друштва, од искони противна Хришћанству, јесте ругло и саблазан. Данашња женска мода убија стид и води разврату и деморализацији” (Епископ Јефрем, *Божићна посланица*, ПЦЕЖ, бр. 11-12, Чачак, новембар-децембар 1930, стр. 347).

90 Епископ Јефрем, *Ускршња посланица*, ПЦЕЖ, бр. 3-4, Чачак, март-април 1931, стр. 89.

91 Епископ Јефрем, *Божићна посланица*, ПЦЕЖ, бр. 11-12, Чачак, новембар-децембар 1931, стр. 318-319.

92 „Па је потребно да узвиди црквена јерархија у овој години и ово: да народ и у цркве почиње долазити полунаг; да се данас, на место истинске лепоте истиче телесна голотиња и срамота; истичу се, као лепо, голе руке, гола прса, и гола леђа; истичу се женске шишане главе и обријани женски вратови; истичу се по новинама и разним листовима, за угледање чак и у божићним празницима. Зато морал постаје анахронизам и немодеран, и на све стране, и, готово, у свим друштвеним слојевима, тријунфује животињизам и страшина

је да жене долазе у цркву са кратким сукњама, обнажене. Као пример борбе против таквог понашања навођена је католичка црква, нетрпељива према новој моди, док је православна толерисала опуштеност у облачењу приликом доласка у храмове.⁹³ Натписи против моде објављивани су и у црквеном календару „Св. Лазар”, штампаном у 10.000 примерака.⁹⁴ Са друге стране, у локалној штампи објављивани су огласи о продаји конфекцијског одела за оба пола, а рекламе су се темељиле на благој женској сексуалности. Женама је за Божић нуђен попуст, посебно за мантиле.⁹⁵ Инсистирање на одржању народне ношње, коју ће жене самостално израђивати, имало је отпор и на самом селу. Економски преображај села и нова задужења жене у инокосним домаћинствима остављало им је мало времена да саме праве тканине. Трошење новца на фабричка одела схватано је као трошак, али је то девојкама толерисано, јер им после удаје мужевима никако нису могли обезбедити праћење „моде”, па родитељи нису желели да својој женској деци загорчавају кратак период девојаштва.⁹⁶

Лоше мишљење о моди и уздизању физичке лепоте жена имао је и владика Николај Велимировић. Он је још у Охриду 1934. године упутио посланицу

*аморалност. Потребно је да увиди наша јерархија у новој години, да се већ и стид почиње губити, нарочито код женског света! И зато се данас не тражи и не глорификује чисто срце и добра женска душа, него се глорификује женско тело, па зато се преко штампе почињу до звезда узносити, као лепо, телесне и моралне ругобе само зато што су полунаге [...] Па је, треба знати, веома потребно да црква обрати, такође, најозбиљнију пажњу и на данашње владање женског пола, на његов спорт, на његову моду и његове забаве, с програмом најшкандалознијих игара, пред којима се губе наше лепе националне игре. Црква не сме жмурити ни пред таквим и другим сличним појавама које дегенеришу нашу нацију у моралном погледу и због којих наша црква осиромашава, из дана у дан, у погледу народних врлина и народног моралног васпитања. Црква, сад, ћути и пред најстрашнијим појавама данашње 'шими' и 'чарлстон' генерације, и за њу је, канда, свеједно што данашња великоварошка развратна мода женског пола улази и у сељачки свет". Критике су биле усмерене и на лоше односе између свештеника и епископа, формализам у ширењу хришћанства, малодушност народа који све слабије долази на богослужења и опасност да „празан простор” попуне организације које имају ставове супротне интересу цркве (Милош Анђелковић, *Наши црквени биланс на прагу старе и нове године* (1), ПЦЕЖ, бр. 1, Чачак, јануар 1927, стр. 2-14).*

93 Проблем жена и њиховог доласка у цркву није се завршавао на критици моде. Примећено је и да се много жена „мува” поводом разних послова у манастирима, што је код народа остављало лош утисак, пошто су се монаси одрекли „овога света”: „Женска, апсолутно ни из каквих разлога под овим небом, женска, велим, ни из каквих разлога ни потреба не може и не сме бити у мушким манастирима, поред калуђера. Ко год мисли да ватра и слама могу бити заједно, тај није довољно паметан. И анђели падају, а камоли грешни људи! (Милош Анђелковић, *Наши црквени биланс на прагу старе и нове године* (2), ПЦЕЖ, бр. 2, Чачак, фебруар 1927, стр. 36-43).

94 Наведено према: Марија Орбовић, *н. д.*, стр. 131.

95 *За Божић вашој деци и Вама „Тивар” одела*, „Чачански глас”, бр. 51, Чачак, 21. децембар 1934, стр. 4.

96 Кос. Торлаковић, *О нашој народној ношњи: за одбрану сељанки и сељака*, „Нови глас”, бр. 1, Чачак, 4. мај 1935, стр. 2.

свештенству своје епархије, у којој указује на жалбе верника због „недоличног“ облачења и фризура свештеничких жена.⁹⁷ Говор против женске моде и помодарства у свакодневном животу епископ Николај одржао је и 1936. године на молитвеном сабору богомољаца у Пожеги.⁹⁸ Нова мода брисала је сталешке и националне разлике, и била је визуелни показатељ напуштања патријархалних традиција. Поједини теолози, као Леонтије Павловић, нападали су моду као продукт самог ђавола, позивајући цркву да се обрачуна са „вечним непријатељем“. Слични захтеви долазили су и од „Народне одбране“. Напади су били узалудни, јер су филм и мода биле главне теме међу омладином у међуратном периоду.⁹⁹

Нови напад на моду, као „грех“ модерног доба, дошао је са отпочињањем Другог светског рата. У коментару владике Николаја Велимировића пренети су ставови појединих великодостојника англиканске цркве о разлозима отпочињања ратних сукоба. Потенциран је став да због грехова људских долази до рата. Није било страха од Господа, поштовања недеље, Божјих речи. Навођени су и остали греси, а међу њима и мода у Енглеској: „*Па сигурно и због лудила неких наших модерних жена у њиховој жељи да се облаче у мушка одела. Сигурно је, да нас Бог као нацију сматра кривцем за ове преступе*“. Владика Николај је сматрао да се ова констатација односила и на Србе, који имају и много „домаћих“ сагрешења, потпуно непознатих код Енглеца, као што је псовање, непоштовање светиња, отимање црквене имовине и велики неморал политичара.¹⁰⁰

Побожност у граду

Током прве половине двадесетог века велики верски празници у Чачку окупљали су много људи. Православни календар је током године одређивао неприкосновени редослед и облик верских светковина и манифестација, са активним учешћем свештеника, општинске и школске управе, војске и свих

97 Radmila Radić, *Stavovi o ženi u radovima pravoslavnih teologa*, u: „Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka, 2 : položaj žene kao merilo modernizacije“, Naučni skup, (urednik Latinka Perović), Beograd, 1998, str. 124-125; Ни свештеничке жене нису имале лепо мишљење о епископу Николају. Забележен је пример отпора према претераној брижности свештеника када би им владика дошао на конак: „*Још првог дана, кад је владика седео на тераси и послуживао се, мој отац каже, дискретно, мојој мајци Даници да унесе у владикину собу лавор и нокиџир и да их стави под кревет да владика не би излазио у пољски клозет који је био подалеко у дворишту и да га народ не би гледао са главног друма како улази у њега. Моја мајка, шеретски и тихо, каже нашем оцу: - Милија, он је свети човек, то њему не треба. Отац се разгоропади, умало да је тресне руком, али се уздржао*“ (Миодраг Јаћимовић, *Урези у памћењу*, Ваљево, 1998, стр. 16; Исти, *Приче из Бреснице*, Бресница, 1998, стр. 49).

98 Драган Суботић, *Епископ Николај и православни богомољачки покрет : Православна народна хришћанска заједница у Краљевини Југославији 1920-1941*, Београд, 1996, стр. 180.

99 Бојана Поповић, *Мода у Београду 1918-1941*, Београд, 2000, стр. 56, 58.

100 Е. Н., *Пут ка победи : Др. Х. Х. Мартин*, ЖБ, бр. 3, Краљево, март 1940, стр. 3-4.

друштвених организација.¹⁰¹ Недељом су и шегрти имали обавезу да иду на богослужење у цркву.¹⁰²

Посебно су литије у варошима биле свечаније него у селима. Учесће локалне политичке елите било је обавезно, а за Спасовдан 1934. године у Чачак је дошао и бан Дринске бановине Велимир Поповић.¹⁰³ Свештеници су хвалили ред и пристojност грађана на литијама: „По варошима литије се веома свечано носе, нарочито ако је лепо време. На истима узима учешћа цела варош: људи, жене и деца, све у најновијем оделу; затим ношење барјака, рипида и чирака; облачење свештеника у најновије одежде са крстом, еванђељем и иконом у рукама; одржавање лепог реда на литији, певање ђака итд. све то улева побожност у душе присутних, одговара светињи самог обреда, и да је верски и духовни значај самој литији [...].¹⁰⁴

Једна од масовних свечаности у Чачку било је и слављење Богојављења. Најпре би се одржала служба у цркви, а затим и литија са свештеницима и масом побожног света, војском, управном и цивилном влашћу у вароши. Свештеници би водоосвећење извршили на Морави, а артиљерија је давала почасну паљбу.¹⁰⁵

Црквени празници посвећени породици (Детињци, Материце и Оци), код богатијег света у Чачку имали су свој одраз у поклонима које су укућани једни другима уручивали. Деца су мајци поклањала неки цртеж или пресован цвет. Очеви би деци давали новац, неку вредну књигу уз атрактивну играчку, а супрузи нешто од козметике. Новац добијен од мајки деца су употребљавала за куповину поклона очевима. Обично је то била оловка, новчаник, цигарете. Деца су од мајке добијала одевне предмете, играчке.¹⁰⁶

Грађански слој разликовао се у свом доживљају побожности од становника села, нарочито од богомољаца. Код грађанства је постојао отпор према новом облику религиозности пропагираног од богомољачког покрета, покренутог на селу. Фанатизам, неумерено обожавање икона, клечање током литургије, одрицање од овоземаљских вредности, радних обавеза, па и породице, а нарочито спољашња неуредност и запуштеност, нису имали добар пријем код локалне буржоазије.¹⁰⁷

Угледни грађани имали су на зидовима своје цркве фреске светаца испод којих су била уписана имена приложника.¹⁰⁸ Иста пракса примењивана је и на

101 Слободан Невољица, *н. д.*, стр. 268-271; Милош Тимотијевић, *Соколи Чачка 1910-1941*, Чачак, 2006, стр. 90-93, 138-150.

102 Ратко Трипковић, *Чачански шегрти*, Чачак, 1985, стр. 103.

103 *Литија у Чачку*, ПЦЕЖ, бр. 7, Чачак, јул 1934, стр. 190.

104 Рад. П. Симић, *Литије*, ПЦЕЖ, бр. 9-10, Чачак, октобар 1926, стр. 223-233.

105 *Богојављење у Чачку*, ПЦЕЖ, бр. 1, Чачак, јануар 1933, стр. 32.

106 Михаило Симић, *н. д.*, стр. 97-98.

107 *Народна хришћанска заједница*, „Чачански глас”, бр. 41, Чачак, 13. октобар 1934, стр. 2.

108 Радивоје Бојовић, *Богородичина црква на Морави*, Чачак, 1992, стр. 8.

седиштима поред зидова цркве, одређеним за одмор њихових власника током дугих литургија. Чачани су имали обичај да у локалним новинама својим пријатељима, потрошачима и клијентима честитају Божић, а ресторани и кафане су препоручивали своје пиће и храну за прославу празника.¹⁰⁹

Богати и утицајни грађани своју религиозност испољавали су раскошним и скупоченим поклонима цркви. Тако је генерал Божићар Терзић цркви у Горњем Милановцу подарио емајлирани крст за часни престо, позлаћени епитрахил од 2.000 динара, часовник на торњу у част своје преминуле мајке, па се између бројева налазио натпис „мајка Јерина“. Часовник је израђен у Земуну у предузећу „Пантелић“: „[...] удешен је да и ноћу помоћу ‘електрике’ показује време и служи као ‘најлепши украс за варош Гор. Милановац.’“ Вредност часовника била је 15.000 динара.¹¹⁰ Цркве које су подизали припадници грађанског слоја имале су раскошнији изглед од локалних храмова. У селу Јелен До, између Чачка и Пожеге, подигнута је црква посвећена кнезу Лазару у српско-византијском стилу, по пројекту Драгослава Маслаћа. Изградња је коштала 180.000 динара, а један од приложника био је и краљ Александар.¹¹¹

Церемонија спровода и сахрана осликавали су друштвену моћ и утицај грађанског слоја у Чачку. Сва опела и спровод покојника кретали су од цркве у центру вароши до прилично удаљеног гробља. Приликом спровода сви пролазници би стали мирно и гологлави поздрављали поворку људи обучених у црну одећу. Мушкарци су овом приликом обавезно носили машне.¹¹² Кренови, најбогатија породица у Чачку, озидала је за себе и породичну гробницу - капелу.¹¹³

Крсна слава богато је прослављана у граду, а читава церемонија претварала се у велику гозбу. Код домаћина би непрестано дефиловали гости, који га током године готово никада нису посећивали. Са друге стране, сиромашни и гладни у граду ретко су угошћавани на славама, које су по препоруци локалних свештеника требале да буду прави пример хришћанске милосрдности: „А шта ми радимо? Просјаку или уделимо или не уделимо пред црквом, или на улици по неки марјаш, а у двориште кад нам уђе гледамо што пре да га се отресемо

109 | Честитају Христово Рођење, „Чачански глас“, бр. 1, Чачак, 7. јануар 1934, стр. 8.

110 | Д. М. Страњаковић, *Живот цркве и друге белешке. Један редак пример љубави према цркви и своје родном крају*, ЖБ, бр. 1, Краљево, јануар 1939, стр. 22.

111 | Миливоје М. Маричић, *Црква. Св. Кнеза Лазара - спомен Краља Александра Првог*, ЖБ, бр. 1, Краљево, јануар 1939, стр. 23.

112 | Михаило Симић, н. д., стр. 126-127.

113 | Када је Фердинанд Крен умро, сахрана је имала уобичајен церемонијал. Издат је оглас о смрти, а пратња до гробља испраћена је звоњавом са чачанске цркве, у којој су за покој душе покојника паљене свеће и кандила. Покојника су до гробља испратили са рипидама, а код куће су донета два чирака на којима су паљене свеће. Када је покојнику држан парастос у цркви, поново су за покој душе паљене свеће и кандила, а све је пропраћено са звоњавом (*Неколико докумената о Фердинанду Крену*, приредила Лела Павловић, Изворник 19, Чачак, 2003, стр. 14, 22-23).

наређујући обично послузи: 'подај му чашу ракије, па нек иде напоље!' Али за то – цео дан ишчекујемо 'госте', са њима се љубимо у образ, лица нам сијају од задовољства; ту се нуди да се пије, па неки вас домаћин испрати чак до врата где вас 'девојка' чека са пуним послужавником јестива и пића и ту се 'с ногу' мора попити још по једна кап 'за срећна пута' [...]'". Посебно је критикован лицемеран однос гостију који код домаћина током године уопште нису долазили. На слави би се сви претварали да су прави „пријатељи”. Гости би по изласку из домаћинове куће одмах почели да оговарају дом који су напустили. Замерке су се обично односиле на „лош ручак” и „слабо пиће” служено за славу, а жене су коментарисале покућство које су затекле те године: „Овакав обичај пропраћања своје славе као у Чачку и незгодан је. Чекасте до 3-4 часа по подне, као трговац муштерију у дућану, нигде живе душе да дође, да вам после тога времена набију пуну кућу и направе прави ваишар у кући: једни долазе, други излазе, онај виче 'срећна вам слава', други 'збогом не заборавите и нас о св. Николи' или ком већ светитељу тако да се и сам домаћин, нарочито ако је старији човек, збуни, па почне и он сам себи честитати славу 'срећна вам слава'.” По мишљењу цркве, религиозни чин славе испуњавао се освећењем славског колача и кољива у цркви. Обилни ручкови критиковани су као споредна ствар, која читаву свечаност обесмишљава.¹¹⁴ Слична критика упућивана је и за обичај спремања обилних ручкова на сахранама и за задушнице, када су се уз јело и пиће често водили непристојни разговори, а понекад је долазило до песме, па и туче. Свештеници су напомињали да такви обичаји немају ништа са религијом, осећајем за отменост, пијетет и да су штетни и за економију породица: „[...] то је тако одвратно са гледишта сваког паметног и трезвеног човека, да је за сваку осуду. Многи се сиромашак задужи у таквим случајевима, да после целу годину оскудева. А колико тек несрећних случајева бива због таквог непристојног оргијања?”¹¹⁵ Препоручивано је да се уместо за обилне гозбе на гробљу („глупа навика”), новац даје хуманитарним друштвима.¹¹⁶

Чачак је био седиште епископије, са великом катедралом у центру вароши, средиштем духовног живота. Међутим, седиште Епархије жичке пренето је 1934. године из Чачка у Краљево. Чачани су покушали да интервенишу код партијарха Варнаве, који је са владиком Гаврилом Дожићем посетио Чачак у лето 1933. године. Апели нису уродили плодом, и владичанство је премештено у Краљево. Разлози нису били само историјски, јер Чачани никада нису редовно и у већем броју одлазили у своју цркву, нити су подигли владичански двор. Несуђени Духовни суд у Чачку постао је хотел „Српски краљ”. Револтирани одлуком о премештању седишта епископије, Чачани нису приредили никакав

114 | Протопоп Ралета, *О српској слави*, „Чачански покрет”, бр. 29, Чачак, 29. октобар 1933, стр. 4.

115 | Жив. Гл. Алексић, *Наши обичаји*, „Чачански покрет” бр. 18, Чачак, 13. август 1933, стр. 2.

116 | *Даће*, „Чачански покрет” бр. 17, Чачак, 6. август 1933, стр. 3.

дочек новом - старом епископу жичком Николају Велимировићу када је дошао у варош. Изражаван је тихи бојкот.¹¹⁷

Поводом изградње споменика жртвама погинулим у Првом светском рату епископ је 1934. године отворио и нови спор са Чачанима. Пошто је споменик био заједнички за српске и непријатељске војнике, свих вероисповести, на њему су била обележја православне, католичке, јеврејске и муслиманске верске заједнице. Владика Николај је забранио свештеницима да освете споменик. Они су због добрих односа у вароши ипак то урадили заједно са свештеницима других вероисповести, а владика Николај није хтео да присуствује освећењу 23. септембра 1934. године. Према сведочењу свештеника Александра Савића, епископ Николај наводно је бацио и анатему на пројектанта обележја, инжењера Исидора Јањића¹¹⁸

Иако је повећање религиозности највећим делом било везано за богомољачки покрет на селу, упражњавање поштовање светиња постало је и део свакодневнице грађанског слоја. Забележено је да су поштовање икона вршили чак и познати комунисти, као што је био др Драгиша Мишовић. Он је јавно целивао иконе и давао прилог цркви, што је локална црквена штампа истицала као пример побожности: „Приложили су цркви чачанској: Г. Д-р Драгиша Мишовић, лекар из Чачка цвеливајући икону Св. Вазнесења у вредности 400 динара [...]”.¹¹⁹

„Исквареност” вароши – непоштовање поста, исповести, причешћа

Лични однос према вери појединаца огледао се на многе начине. Пост је једна од институција која је веома поштована на селу, мада је тешко утврдити шта се заправо дешавало у приватности сваке породице. У вароши је многим било очигледно шта која породица и појединац једе током поста, јер су сви јавно набављали храну. Црква је повремено протествовала против слабог поштовања поста у Чачку: „И ове године, ‘велике недеље’ чула се музика по хотелима и продавало печење на саблазан свих хришћанских побожних душа. Зар ово није за осуду? Надлежни би требало да овим појавама поклоне више пажње, јер се ово шири по народу као епидемија и да у исто време учине потребне кораке преко Господина Министра Вера, да се оваквим бестијалностима стане на пут. Ко не хтедне поштовати наредбе, нека се најстрашније казни, јер то народ тражи, то траже побожни и ваљани Срби, јер ова сувишна демократија у томе погледу додијала је сваком поштеном и честитом човеку”.¹²⁰

117 Михаило Симић, н. д., стр. 116, 119; Горан Пауновић, н. д., стр. 199-200.

118 Теодосије Вукосављевић, *Споменик ратницима Првог светског рата на гробљу у Чачку*, ЗРНМ VI, Чачак, 1975, стр. 237, 240.

119 *Захвалност*, ПЦЕЖ, бр. 5, Чачак, мај 1933, стр. 145.

120 *За осуду*, ПЦЕЖ, бр. 5, Чачак, мај 1924, стр. 133.

Црква је као свој успех истицала податак да је у првој недељи Часног поста 1928. године у Чачку заклано само десеторо младих јагњади. Претходне године у исто време заклано је и продато двадесеторо. Смањење промета у продаји печења прве недеље поста истицан је као мали, али значајан успех у повећању побожности народа.¹²¹

Питање слабе вере, нарочито по питању поштовања поста, упоређиван је са Албанцима муслиманима који су као надничари секли и стругали дрва у вароши. Они су по цео дан гладовали када је био Рамазан, што је на локалне свештенике оставило јак утисак о чврстини вере муслимана, чак и када су се сами налазили у туђини. Свештеници су као поразну чињеницу наводили примере јавног исмевања поштовања поста код богомољаца: *„Један побожан хришћанин (или како их зову богомољци) путовао је у трећој класи заједно са мноштем и осталим путницима, међу којима је био и један трговац. Био је пост. Богомољац је јео хлеба, црног лука и соли, а трговац је јео печено пиле, па је и остале нудио и саблажњивао. Ја сам у почетку ћутао, али кад се развио разговор, између њега и богомољца о јелу и када је трговац казао ‘да не погани човека што улази у уста, него што излази из уста’, и ја сам се умешао, јер сам видео да тај скромни и побожни човек није могао да одоли вицецима трговчевим. Правиле су се на рачун вере и свештеника разне алузије, помињала се фијока у којој је пришута, а на столу посан пасуљ и друге сличне ствари да сам ја озбиљно почео говорити и узети у заштиту верске прописе. Тада је и публика прешла на моју страну и цео се говор завршио са тим: ‘Да је путнику опроштено’ и да наш народ сам вели: ‘Дошао гост и покварио пост’.”*¹²²

Маловерност Чачана посебно је била видљива пред почетак ускршњег поста, у „белу недељу”, када су се у граду организовале многобројне забаве и пијанке са намерним исмевањем вере и свештенства (*„Тако је у једној кафани ‘поп’ венчавао дивљу свадбу’ и купио у камилавку бакшиши”*). Прастари обичаји прерушавања током „беле недеље” посебно су засметали свештеницима у Чачку 1928. године, када су „маскараде” по њиховом мишљењу „прешле сваку меру”.¹²³

Чачани су имали обичај да сваке године и на „Чисти понедељак”, први дан поста, организују бекријске славе. Ова „забава” мерила се литрама попијене ракије и килограмима поједених посних, али и мрсних ђаконија. Чачанске бекрије почињали би своје славље у преподневним сатима у некој кафани, у изузетно бучној атмосфери: *„Уместо славске свеће, у чираку се налазио најдебљи струк празилука, док је тамјан у кадионици замењивала сува, натрошена љута месечарка паприка, која је, на жару, кафаном ширила најљући дим од кога је настајало опште кашљање, кијање, стављање марамице на уста. На завршетку ‘бекријске славе’, најчешће у поподневним сатима, проглашаван је председник, најнијанији слављеник, који је за столом остајао у скоро полумртвом стању од*

121 | Узгреднице, ПЦЕЖ, бр. 2, Чачак, фебруар 1928, стр. 65.

122 | Жив. Гл. Алексић, *Један ружан пример*, ПЦЕЖ, бр. 5, Чачак, мај 1931, стр. 134-137.

123 | Узгреднице, ПЦЕЖ, бр. 2, Чачак, фебруар 1928, стр. 65.

небројених чаша попијене ракије. Понекад су бекрије свог председника, коме се око врата стављао венац напприке, на колицима гурали улицом”.¹²⁴

Црква је отуживала варош да је „искварена”, а да при том нико надлежан није реаговао на такве појаве. Исмевање вере примећено је и код сељана, на „саблазан” предака који су за веру православну умирала „натакнути на коље”. За свештенике су посебно „саблажњиве” биле „дивље свадбе”, организоване у данима „беле недеље” пред ускршњи пост: „Први ружан пример то су ‘дивље свадбе’ беле недеље, у којима главну улогу игра намаскирани ‘свештеник’ са камилавком на глави и крстом и кадионицом у руци. Они по варошима из кафане у кафану иду и венчавају ‘младенце’ терајући шегу са светињом брака, исмевајући веру, свештенство и то све на очиглед власти. Не могу износити, шта се све том приликом говори и ради, јер је то испод достојанства, али на крају венчања ‘поп’ води коло и купи бакшиши у ‘камилавку’. Свет се смеје, прави шале, непријатељи цркве ликују, а прави пастири црквени црвене од стида и беже од срамоте, јер нема никога, да овом злу стане на пут [...] Друго зло јесте: јавно продавање печења у чисту недељу, у дане, кад побожни хришћани долазе у цркву, да се исповеде и причесте за опроштај својих грехова. Тада, на варошким продавницама на све стране пуши се младо, вруће јагњеће печење, сече се, продаје и једе и то све на саблазан наше вере. Треће је зло: музика у дане прве и последње недеље, позоришта и биоскопи, а нарочито прослава чистог понедеоника и бирање председника бекријског друштва. Тада изабраног носе на носилима, запале му свећу више главе и певају му кроз целу улицу: ‘Свјати Боже’ у хору, док га однесу онесвећеног кући”. Рурално подручје било је наводно сачувано од оваквих ружних обичаја, али је постојала опасност да се варошка „благодат” пренесе на села: „[...] што ми се чини, да се са нарочитим смером и подржава”.¹²⁵

Кафане су биле велика „конкуренија” цркви. Свештеници су се жалили на ширење атеизма, опадање побожности и раст неморала: „Па чиме верни манифестују непобожност и неморал? Непосећивање храмова доказ је, да су нашој пастви недељних и празничних дана милији звуци неких раштимованих хармуника у каквој димњивој механчини, где су се искупили, него у храму слушати свету службу Божју и молити се Богу за опроштај својих грехова [...] Псују и стари и млади, псује мушко и женско, псује интелигенција и нешколовани, једном речју сви псују верске светиње, а то псују гадно и одвратно. О испуњавању верских дужности, још ако мисли каква старица, која са китом босиљка, празничних дана хита цркви на глас црквеног звона, да њиме дарује целивајућу икону”.¹²⁶

Слаба вера сељака и варошана била је нагрижена и јаким сујеверјем, веровањем у разна демонска бића. Свештеници су покушавали да просветле

124 | Мирослав Миле Мојсиловић, *Само је један твој град : (записи о старом Чачку)*, Чачак, 1995, стр. 99-100.

125 | Жив. Гл. Алексић, *Један ружан пример*, ПЦЕЖ, бр. 5, Чачак, мај 1931, стр. 134-137.

126 | Ђ. А. Јовановић, *Духовни лекар*, ПЦЕЖ, бр. 12, Чачак, децембар 1924, стр. 281-285.

вернике, а посебно се „водила борба” против веровања у вампире. Модерно доба доносило је нова искушења, па је и тада раширени спиритизам означен као зло: „[...] вампир има облик, али је нем и неписмен, јавља се без позива и молбе, зао је и долази увек на несрећу, док спиритистички дух нема облик па тим је и невидљив, али се на позив и молбу јавља и води дуге разговоре са живим бићима”. Указивано је и на штетност гатања, бајања и модерних окултних радњи.¹²⁷

Почетком 1933. године указивано је на удаљавање од хришћанства и окретање ка модерним пророцима и гатарама: „Ми данас у својој умној ограничености верујемо гатарама и врачарама, верујемо у срећан и у несрећан случај, удаљавамо се од праве вере. Верујемо савременим пророцима, а не верујемо старозаветним. Не држимо се светог јеванђеља и онога што нам Бог откри, него лутамо. Позивамо се преко јавности и у приватном разговору на пророка Тарабића из Кремана и са задовољством и дубоком вером причамо његова открића, а нећемо да верујемо пророку Језекиљу, Данилу, Исаији и Јеремији. Они који су прорекли рођење, живот и страдање нашег Господа Исуса Христа стоје заборављени и готово мањи од Тарабића”.¹²⁸

Питање религиозности вароши није задовољавало свештенике, док је село, наводно, нешто мало боље стајало: „Има још верујућих (иако врло ретко, за које би се могло рећи, да су у истини по мери човека данашњице религиозни). Ако их нема у граду, има их у селу, ако их нема у палати, има их у колиби, ако их нема између виђених и признатих (на нашу превелику жалост), оно их има међу малим и простим, трудољубивим и радним, међу онима, који се рађају, живе и умиру непримећени и незапажени, као трава и цвеће пољско. Треба прићи нашем малом човеку, повести са њим разговор, срдечно и искрено, да он то види и осети, па ће вам отворити своје по изгледу грубо срце, испричати без дотеривања и углађености, просто но убедљиво, у шта он верује, као верује и како ту своју веру показује. При првој бразди, при првом удару будака или мотике, при стављању камена темељца, при разним свечаницама и благоданима, при свакој згоди и незгоди, када му се ваља прекрстити и име Божје поменути, према томе видеће се (као што напред рекосмо), да још има људи, који имају у себи, ако не свакодању, а оно тренутну, ако не даноноћну, а оно часну, ако не такву, која ће собом представљати суштину њихова живота, а оно такву, која се у току целог живота пружа као нераздвојна иако танка нит”. Постављало се питање јачине такве вере, и да ли је таква вера уопште довољна за правог хришћанина, односно каква је опасност да се и тако слаба религиозност једноставно прекине и нестане. Смањење побожности имало је, по мишљењу цркве, узрок у повећању рационалности, напретку технике и, сагласно томе, смањењу вере у Бога као творца, односно уздизање човековог разума, вере у снагу људске воље, што је створило гордост и охолост. Окретање ка материјалном облику живљења такође

127 | М. Стаменић, *Народно сујеверје*, ПЦЕЖ, бр. 2-3, Чачак, фебруар-март 1932, стр. 59-61.

128 | Жив. Гл. Алексић, *Нова Година*, ПЦЕЖ, бр. 1, Чачак, јануар 1933, стр. 3-5.

је убијало веру, јер је јурњава за новцем, кућом и телесном насладом заменила молитву.¹²⁹

Припадници образованијег слоја Чачана, са занимањима везаним за индустријску производњу и технику, покушавали су да измире напредак науке са хришћанским нормама, понављајући идеје о свеопштем закону који прожима све живе и неживе ствари на земљи у органској целини, па и у природним наукама. Закључак ових локалних приватних расправа о кризи религиозности у индустријализацијом захваћеном човечанству није био оптимистички: „Због овакве ситуације, морал према данашњем хаотичном реду ствари чили и нестаје, јер је престао правилан однос ствари према човеку, па је престао да егзистира и она морална сила која се зове религија, и нема никаквог великана ни Бога човека, који би успео да створи нову колективну религију за рачун старог хаотичног реда ствари”.¹³⁰

Сеоска побожност

Иако је побожност села истицана као пример за град, у пракси то није било видљиво. Сељани су искрено поштовали све своје обичаје и традиције, али са јаким паганским елементима у свим ритуалима који су имали и истакнуту друштвену функцију. Најзначајнија свечаност била је крсна слава. На селу је друштвени значај славе био велики; она је била својеврсна забава и замењивала је сељацима позориште, биоскоп, спортске догађаје. На слави се виђала родбина и пријатељи који се обично нису тако често састајали. Одржавање славе и осталих обичаја било је под јаким утицајем сеоског „јавног мњења”, које није дозвољавало да се обичаји прекрше. Свако је желео, па и „морао”, да прослави издашно и са великим издацима. Пред славу сви укућани су узнемирени; тада се остављају пољски радови, распрема се кућа и двориште, труди се да се што боље дочекају гости, и да се на њих остави што бољи утисак.¹³¹ Сељаци су односили колач и кољиво у цркву на освећење, код куће би са гостима палили свећу, домаћин би кадио госте, читала би се молитва и изговорила здравица у побожном духу, али већина домаћинстава није имала икону свога свеца, нити су знали како изгледа његова визуелна представа, као ни његово житије.¹³²

Цркве су посећиване у данима великих празника, после дуготрајних постова, у време црквених слава и када се поред цркве одржавао вашар. Верници на селу поштовали су постове, свака кућа прослављала је своју славу, а са целим селом заједничку славу - заветину. Највећи број празника обележаван је тако

129 Драг. Марковић, *Теме за епархијску скупштину*, ПЦЕЖ, бр. 7, Чачак, јул 1933, стр. 186-193.

130 В. Љ. Ђирковић, *Проблем сазнања и веровања*, Чачак, 1936, стр. 21.

131 Момчило Исић, *Сељаштво у Србији 1918-1941*, I-2, Београд, 2001, стр. 252.

132 Драга Радосављевић, *н. д.*, стр. 191.

што се тог дана није радило. Годишње је било чак 135 нерадних дана. Сељаштво је веровало да постоји Бог који је „створио свет”, који узима, награђује и кажњава. Казну није морао да сноси увек онај који је згрешио, већ је она могла да се преноси и на потомке. Богу се обраћало пред оброке и после њих, пред спавање, када се славило крсно име, крштавало, венчавало, сахрањивало и полазило на пут. Богу се молило да година буде родна, да се отера болест и да се зауставе ратови. Бог се псовао, али се потом молио за опрост. Свечи су схватани као божји чиновници; они су по свом значају и утицају доживљавани као „мањи” и „већи” светитељи. Било је укоренењено и веровање у судбинску предодређеност.¹³³

Исказивање заједничке побожности на сеоским литијама откривало је стање духа становника села, спремних да у свакој јавној свечаности виде прилику за провод и дружење, на саблазан свештеника: „Што се тиче села, обред ношења литија је исти као и у варошима; но значај и важност ових литија за села је много већи од вароши, јер су литије искључиво установљене ради благосиљања плодова – рода и берићета [...] Стога, учешће, ред и побожност на селским литијама треба да је као и по варошима, ако не и већа. На жалост то није! [...] и шта се на истима све дешава, налазим, да би боље било да се и не носе, него ли што се данас носе [...] данашње ношење литија по селима и сувише је се профанисало”. Током XIX века у више наврата доношени су црквени прописи како тачно треба да се одржавају литије по селима. Учешће сеоских кметова, као органа власти, било је обавезно. У пракси, већина сељана није учествовала на литијама. Жалбе су пристизале са свих страна јер су литије обично ношене са свега неколико дечака, па је кметовима налагано да сакупе цело село на литију. Ред на сеоским литијама често није био на достојној висини: „Не само да свештеник не иде пешке и у одежди, већ и многи крстоноши са кметом иду на коњима; учешће на литијама веома је слабо од стране одраслих – сама деца; ред никакав, тркање с коњима, пуцање, певање непристојних песама, псовање итд. Све то личи више на сватове или на пијану руљу, него ли на верски обред, на литије, на молитву Богу за здравље и родну годину [...] Услед ноћног саборисања дешавају се многе свађе, псовке, битке – буде и разбијених глава – буде и неморалних случајева итд. – што све обесвећује светињу молитве и убија духовни значај литије [...] Домаћини села слабо долазе на бденије као и на молитвена места; слабо ко од њих испрати и дочека крстоноше, већ сву бригу своју обраћају тога дана на дочек гостију, на јело и пиће – кољу се јагњад и прасад, греје се врућа, једе се, пије се, и весели до миле воље. Крстоноши, домаћини, гости – сви уопште – више полагају тога дана

133 | Председник Народне хришћанске заједнице Драгољуб Миливојевић (касније епископ америчко-канадски), сматрао је да српско православље личи помало на атеизам, безбожништво и рационализам и да представља „тело из кога душа све више ишчезава, слично болеснику на самрти”. Прота Душан Милановић је био мишљења да се прави религиозни живот у српском народу никада систематски није неговао и говорио је о отупелости и религиозном индиферентизму великог дела интелигенције и успаваности сељачких маса. Он је верски живот код Срба означавао као „твду веру” у православље која је у обичним дневним манифестацијама била невидљива (Радмила Радић, *Живот у временима: Гаврило Дожић* (1881-1950), стр. 117-120).

на свој стомак, него ли на молитву Богу. Ја верујем да има и таквих домаћина и гостију, који се напију, и као пијани више пута тога дана опсују Бога, него ли што му се помоле и на себе крст ставе. – Страшно и жалосно! [...] Могуће [је] да има узузетака, али су ретки”. Свештеници су наглашавали да штетне обичаје треба мењати, не покоравати им се. Истицали су значај рада свештеника са људима и увођење народа у цркву на бдења дан пред литију, као и избегавање бдења по ноћи због многих инцидентата.¹³⁴

Превазилажење природног стања народа на селу, оптерећеног паганским оргијастичким наслеђем, свештеници са више искуства су успевали да окрену ка хришћанским традицијама: „Приметио сам да на парохијане јако утиче благосиљање: хлеба, вина и пшенице (метнем по неки клас и нове пшенице у стару). Многи домаћини и домаћице донесу од својих кућа: соли, брашна, мекиња за стоку, пшенице и кукуруза за благосиљање. По свршетку бденија одржим говор, просфору исечем и поделим народу за сутра дан да је узму наштину; целују сви крст и икону и мирошем их освећеним зејтином. На литији радо чине уписивање живих за помен, који плате. Списак свих домаћина села поменем бесплатно”. Свештеници су изјављивали да им свечани мир и ред у цркви током бденија више прија, него ношење литија кроз село са многим пијаним људима. Поједини пароси су негодовали због нереди на сеоским литијама, јавно изјављујући да би их радо изоставили. У целој церемонији владао је велики неред, нарочито код одраслих људи, а омладина је једва чекала да увече почне игранка. Када би кмет села обуставио музику и позвао на молитву, мало ко би га послушао.¹³⁵

Свештеници су тврдили да се на селу „омаловажава свети чин” литија. Због укоренености у народу литије није било могуће изоставити, или остати по страни док сељани сами врше обреде. Свештеници су на својим састанцима одлучили да литије свакако треба да се одржавају, али са посебном регулативом у новом уређењу цркве од 1930. године. Посебно је истицано да на литијама никако не треба да учествују само дечаци, него и сав народ из парохије.¹³⁶

Иако је побожност становника села хваљена у односу на религиозност варошана, она ипак није била довољно хришћанска. По оцени свештеника из чачанског краја сељаци су у највећем броју случајева лишени „честитости” и „побожности”, молитва им је препуна себичности, а стање морала у Шумадији било је очајно: „[...] не смемо се заваравати говорећи о честитости и побожности нашег народа”.¹³⁷ Повећање побожности код „неверног” народа није остало само у сфери деловања свештеника. Религиозни појединци из богомољачког покрета

134 Рад. П. Симић, *Литије*, ПЦЕЖ, бр. 9-10, Чачак, октобар 1926, стр. 223-233.

135 Рад. П. Симић, *О Литијама*, ПЦЕЖ, бр. 11-12, Чачак, новембар-децембар 1926, стр. 254-258.

136 Жив. Гл. Алексић, *Неколико питања пред новим уређењем*, ПЦЕЖ, бр. 8-9, Чачак, август-септембар, 1930, стр. 292.

137 Драган Суботић, *Епископ Николај и православни богомољачки покрет : православна народна хришћанска заједница у Краљевини Југославији 1920-1941*, стр. 55, 59, 67, 106.

постаће тридесетих година најзначајнији чинилац у новом ширењу хришћанства, мешајући се у „чисто свештеничке ствари”.¹³⁸

Богомољачки покрет и стварање нове религиозности

Богомољачки покрет настао је спонтано почетком XX века на селу, без подршке црквене јерархије, као потреба верника за дубљом и снажнијом религиозношћу у време велике кризе СПЦ, зенемаривања богословија, манастира и монаштва. Српска црква није у то време давала довољно јасне одговоре на процес секуларизације друштва. Према речима владике Николаја Велимировића, Србија је била хришћански и, уопште, прилично непросвећена средина, препуна егоизма и сујеверја. Велика страдања у Балканским и Првом светском рату само су појачала потребу обичних људи да размишљају о својој пролазности и смислу живота, што је допринело спонтаном стварању удружења верника. Црква је била опрезна према богомољачком покрету, у коме је на почетку организовања било и доста људи са месијанским идејама, па и делатношћу супротној догмама православља. На чело покрета након Првог светског рата ставио се владика Николај Велимировић, а патријарх Димитрије је 2. марта 1921. године одобрио правила богомољачког покрета и дао свој благослов за оснивање овог удружења под називом „Православна хришћанска заједница”.¹³⁹

Богомољачки покрет имао је много противника. Будући да је основан на селу, био је далек варошанима и носио је епитет „неукости”. Заштитници богомољаца међу свештенством наглашавали су да је управо на селу вера јака, јер тај део народа, наводно, још није био начет материјализмом. Истицано је да хришћанство није „наука”, него „вера”. Одбациване су оптужбе о неукости богомољаца, навођењем њихове исправности и велике ревности у хришћанству.¹⁴⁰

Први натпис о деловању богомољаца објављен је у локалној црквеној штампи априла 1923. године („једна врло лепа и утешна појава која се шири”). Богомољци су приказани као покрет настао након великих страдања и искушења током страшних ратних година, препуних масовног уништавања људских живота. Лично искуство у Великом рату утицало је на многе људе да се окрену Богу и религији, а ту праксу су наставили и након повратка кући. Разлози за ратна пустошења налажени су у категоријама греха и Божје казне. Тако су страдања српског народа 1915. године објашњавана „казном” због предратног

138 | Јован Сарачевић, *Самоубиство као последица моралне одговорности свештеника – одговор свештенику г. Милутиновићу*, „Чачански глас”, бр. 12, Чачак, 25. март 1934, стр. 4.

139 | Драган Суботић, *Епископ Николај и православни богомољачки покрет : православна народна хришћанска заједница у Краљевини Југославији 1920-1941*, стр. 15-21, 29-31.

140 | Мил. К. Пашић, *Покрет богомољства*, ПЦЕЖ, бр. 2-3, Чачак, фебруар-март, 1930, стр. 49-51.

корумпираног живота препуног „безакоња”. Стално присуство смрти током рата психолошки је утицало на многе да схвате своју пролазност, и да се окрену идеалима вечног живота у Христу. Појавили су се „нарочити” људи у простом народу, са великим ентузијазмом у ширењу хришћанства непрекидним проповедима, независно од цркве. Изглед и понашање богомољаца није био уобичајен: *„Они живе скромно, облаче се најскромније, носе дугачку косу и браду, не пуше дуван, ниједна ружна реч не излази из њихових уста. Не чине рђава дела и нека тајанственост огледа се на целокупном држању њиховом [...] живе строгим моралним животом, посте, моле се Богу, посећују цркве, читају побожне књиге и клоне се свега онога што је непристојно и саблазњиво [...] Често пута у нашим црквама на служби могу се видети само богомољци”*. Проблем је настао када су се међу богомољце почели увлачити „абнормални” типови, умишљени да су „божји посланици”. Неки од њих отворено су прорицали скори долазак Страшног суда, са тачним датумом нестанка света. Многи су поверовали у таква „пророчанства”. Када би „преживели” датум „смака света”, онда би пуни беса исмевали самопрокламоване пророке. Неки богомољци захтевали су да у црквама држе службу уместо свештеника, други су штампали религиозне прогласе проблематичног садржаја. Свештеници су позивани да помогну богомољцима, али и да сузбијају самовољне „проповеднике”: *„Народ осећа јаку потребу за духовним вођама, а те духовне вође могу бити само свештеници, а никако разни ‘посланици’ са неба који се усуђују да јавно критикују уређење цркве и тумаче догмате и каноне”*.¹⁴¹

Богомољачки покрет довео је цркву и свештенике у недоумицу, јер нису имали јасна упутства како да се односе према верској организацији ван своје контроле. Један број свештеника их је помагао, али постојали су и снажни непријатељски ставови према богомољачком покрету. Синод је препоручивао став „благодиклоније неутралности” или, чак, „извесног пријатељства”. Најидеалнија ситуација била је у случају када су се свештеници стављали на чело овог покрета. Они би каналисали енергију богомољаца у правцу православља, док би негативне појаве „лечили” са много такта личним примером хришћанског живота.¹⁴²

Јавне манифестације богомољаца остављале су утисак на околину. Богомољци би се унапред договорили да заједнички из свих села дођу у одређену цркву већ на јутрење, где су са свештеником заједно певали током службе. После би се појединачно исповедили. Свештеници су оставили сведочанства о искрености такве праксе, често праћене великим кајањем и сузама. Након тога, богомољци

141 Ж., *Богомољци*, ПЦЕЖ, бр. 3-4, Чачак, април 1923, стр. 49-51.

142 *„Нарочито се скреће пажња свештенству, да својим животом све више показује тежњу приближавања к Богу, да се што више прилагођује идеалу свештеника, како га побожни свет замисли, и драговољно се одриче ситних навика, са којима народ не може да се помири”* (Епископ жички Јефрем, *Свештенству оба реда Богоспасајеме св. Саве жичке епархије*, ПЦЕЖ, бр. 6-7, Чачак, јул 1924, стр. 137-139).

су одлазили поново у цркву, на литургију, која је трајала два сата. Понекад би учествовали на сеоској литији, дајући јој озбиљност. Све је то утицало на сеоски свет да редовније похађа цркву и да буде побожнији. Присуствовање саборима богомољаца многим је остало урезано у памћењу.¹⁴³

Један од сабора богомољаца одржан је 5. октобра 1930. године у селу Катрзи код Чачка: „*Још од ране зоре јесењег појутарја, хитају честити богомољци из најудаљенијих села нашег среза; хитају и моји побожни парохијани и око 8 час. пре подне, скупио се велики број оних, који мисле присуствовати Св. Литургији*”. Храм је био испуњен верницима, а побожно певање богомољки у два гласа давало је служби свечани и узвишени тон: „*У току целе Св. Литургије, душевно расположење присутних није се умањило све до свршетка исте, кад сам у одабраним речима одржао проповед: ‘О утицају цивилизације Запада на Исток и њена опасност’, што су присутни побожно потврдили са ‘Амин’.*” После Литургије сви су изашли у порту, где је било неколико исповедања, а затим је почела закуска. На скуп су дошли и гости из удаљенијих места, са унапред припремљеним побожним говорима. „*Око 12 часова почео је прави Молитвени Сабор с певањем духовних песама из духовне лире смиреног молитвеника, чувеног светског проповедника Др. Николаја*”. По завршетку певања свештеник је позвао присутне да у највећој побожности саслушају госте сабора, пристигле из далека, без жаљења због поднетих тешкоћа путовања: „*[...] да се ми грешни док још није доцкан спасемо*”. Један сељак из околине Горњег Милановца говорио је „О страшном суду”. Свештеник је приметио да говорник, иако је сељак, користи снажне аргументе „што је на присутне учинило јак утисак”. Једна богомољка говорила је о житијима појединих светаца, са истицањем њихових трагичних судбина и избављења с Божјом помоћу. Правник Јован Сарачевић из Чачка одржао је говор „О спасењу душе путем поста и молитве”, а присутни су се „дивили” овом човеку оданом вери, иако је био световњак и „научен човек” из вароши.¹⁴⁴

Богомољци су се својим изгледом и понашањем издвајали од окружења у коме су живели. Заштитници богомољаца међу парохијским свештенством хвалили су такво стање духа, тела и облачења, као несвакидашњу врлину: „*[...] главе покривене дугом косом, бледо жута лица уоквирена густом брадом, поглед очију укочен и упрт у даљини, а покрети и делања одају смиреност, спокојство, самопоуздање и на први поглед неки несхватајући мир [...]*”. Многи су унутар цркве постављали питање да ли су богомољци, можда, нови фарисеји, само

143 Бож. Миленковић, *Једна манифестација богомољачког покрета*, ПЦЕЖ, бр. 7-8, Чачак, јул-август 1930, стр. 253-257.

144 Бож. Миленковић, *Молитвени Сабор Богомољачког покрета*, ПЦЕЖ, бр. 11-12, Чачак, новембар-децембар 1930, стр. 353-354; Правник и судија Јован Сарачевић био је активан у богомољачком покрету, али и у ЈНП „Збор” Димитрија Љотића, чији је лични сарадник био током рата. У емиграцији се замонашио у Руској заграничној цркви и постао епископ Сава едмонтски (Драган Суботић, *Из наше духовне баштине: епископ Сава едмонтски (Јован Сарачевић, 1902-1973)*, ЗРНМ XXVIII, Чачак, 1998, стр. 251-259).

формално окренути начелима која пропагирају, посебно спољашњим изгледом: „Говори се да су на страни [...] Вели се да су религиозни фанатици, а не схвата се да је то реакција политичком, националном и материјалном послератном фанатизму. Каже се да су спори, непокретљиви и троми у животу, а не зна се да су баш тиме регулатор – слепе захукталости и брзине, која опијен живот механицизмом и техницизмом, неопажено води коначној пропасти. Пребацује им се ограниченост у схватању, перверзност у исповедању, сомнабулство у кретању, зло за цркву [...] и то све из разлога што беже од живота оваквог какав је и теже за животом онаквим, какав би требало да буде, и каквог они називају са оне старне гроба”. Поједини свештеници одбијали су оптужбе да су богомољци „зло” за цркву и православље. Сматрали су да ће црква богомољце, као унутрашњи проблем и „зло”, да каналише и „лечи”, док би га други радо „ампутирали”. Истицано је да су застрањивања богомољаца процентуално мала, и да је највећи део покрета на исправном путу.¹⁴⁵

Постојали су и јаки отпори ширењу богомољачког покрета, посебно у градским срединама. Постављало се питање зашто стварати нову заједницу православних хришћана поред постојеће црквене организације. Традиционално православље је са појавом богомољаца на неки начин постало „маловерујуће”. Покренуте су многе критике због верског фанатизма појединаца, непознатог додаташњој религиозној пракси у народу: „Овај покрет ствара код свих чланова неку врсту фанатизма и колективне психозе која иде до обољења, најблаже речено. Многи од њих запуштају браду и косу, а не чисте их и не држе уредно те личе на права страшила. Чак кажу, да међу њима постоји веровање, да не ваља прати браду и косу, па чак и купати се. Многи напуштају своје домове и имања, кад су радни дани и иду по црквама и манастирима, праве ноћу неке скупове и узајамно се похађају и тиме материјално пропадају од чега пате и њихови укућани. Многи вуку неке барјаке, каче на прса крстове и разноврзне медаље, читају неке молитве, и певају песме, које су сами саставили и које немају често никаквог смисла. Љубе све иконе од реда и то више пута, вуку се на коленима до цркве и т. даље. За једног ми причају, да се пење на кућу те чита молитву, ваљда мисли да је тако ближи Богу”. Критичари богомољаца самтрали су да је и пре њихове појаве српски народ био побожан, иако није често одлазио у цркву: „[...] али кад ће да иде, он се спреми, опере, пресвуче, неће жену да дира и т. даље, да буде чист и душом и телом”. Оваква религиозност је навођена као пример искрене оданости хришћанству, за разлику од лицемерја католика који се неморално понашају, па онда „утрче” у цркву да се помолe Богу, што је посредно пребацивано и богомољцима. Критикована је и пракса богомољаца да се окупљају у манастирима и црквама на саборима у дане који нису одређени црквеним календаром, јер је то значило да се за један део верника одређују посебни „празници” у цркви. Богомољци су имали и своје барјаке, за разлику

145 | Драг. Марковић, *Богомољачки покрет и свештенство*, ПЦЕЖ, бр. 11, Чачак, новембар 1934, стр. 304-308.

од црквених који су припадали свим верницима. Постављало се и питање претераног поштовања црквених реликвија: „У цркви има место где се крст целива. Каква су то љубљења ван свештеничке руке, кад даје причест, нафору или благослов? Да ли је то здраво?” Истицано је традиционално веровање да је Бог свуда и на сваком месту, као део рационалног наслеђа српских домаћина окренутих православљу, али и породици. Богомољци су имали обичај да по неколико дана пешаче да би дошли на њихове саборе, док би за то време пропала економија домаћинства: „[...] остављајући свој рад од Бога благословен, и свој дом – незбринуте. Здрав разум нашег народа сачувао га је од биготизма и фанатизма. Он је за своју лепу хришћанску веру гинуо али није будалаштине правио”.¹⁴⁶

Понекад су у јавност долазиле озбиљне вести о искривљеној побожности богомољаца у околини Чачка, као у случају инцидента у Горњој Горевници, где је забележен случај покушаја распећа једног од „нововерника”.¹⁴⁷ Богомољци су тужили новине које су објавиле ту вест.¹⁴⁸ Новинари су за Божић 1935. године амнестирани од оптужбе, па је изостала јавна расправа о овом догађају.¹⁴⁹ Религиозност богомољачког покрета није добро примана код многих људи у чачанском крају, па је и епископ Николај прозиван кроз шаљиве песме због подршке покрету кога народ гледа са „подсмехом”.¹⁵⁰

Свештеници нису прихватили богомољце до друге половине тридесетих година XX века, када су у њима почели да препознају снагу за морални препород села и сељака. Сагледавајући утицај СПЦ и морално стање народа, свештеник из Трнаве Војислав Илић дао је 1935. године на сабору богомољаца у Жичи оцену да свештеници признају кривицу што нису на време прихватили богомољачки покрет. Многе мале средине су тек са деловањем богомољаца и свештеника који су их подржавали, први пут активније узеле учешће у заједничком испољавању религиозности, које се темељило на личном осећају побожности, непознатом у ранијем периоду. Пример делатности Алексе Тодоровића, свештеника из Драгачева, потпредседника (практично председника) богомољачког покрета, најбоље говори о популарности ове организације и њеног утицаја на народ када је постојала сарадња са црквом.¹⁵¹

146 Народна хришћанска заједница, „Чачански глас”, бр. 41, Чачак, 13. октобар 1934, стр. 2.

147 „Нововерци, богомољци или неки други у свом верском заносу одлуче ништа мање него да распну једног од својих присталица, не би ли се уверили да ли може да васкрсне. Изврше извесне припреме, и сви пристану да жртву одреде извлачењем коцке. Кад је коцка пала на једног од њих, овај одбије да изврши одлуку” (Хтели да га распну, „Чачански глас”, бр. 38, Чачак, 22. септембар 1934, стр. 2).

148 Суђење „Чачанском гласу”, „Чачански глас”, бр. 47, Чачак, 24. новембар 1934, стр. 3.

149 Амнестирање криваца, „Чачански глас”, бр. 2, Чачак, 12. јануар 1935, стр. 1.

150 Светислав Јеремић, Његовом преосвећенству Епископу Николају, „Јеремића новине”, бр. 19, Чачак, 25. децембар 1935, стр. 2-3.

151 Тек са доласком за пароха Алексе Тодоровића 1932. године, у варошици је покренут црквени живот: „Боравак од нешто више од три године у Гучи, које се негде

Црквене власти у чачанском крају наредиле су свештеницима епархије жичке да априла 1933. године извеште има ли у њиховим парохијама организованих богомољаца, а ако их нема, да се таква удружења образују.¹⁵² На сабору богомољаца у манастиру Ковиљу 1933. године целу службу, којој су присуствовали патријарх Варнава и епископ Николај, богомољци су преклечали. Према извештајима црквене штампе, овом сабору богомољаца присуствовало је око 15.000 људи из целе земље. Они су клечањем и молитвом дали свој прилог „Покајној години”.¹⁵³

Молитвени сабори били су један од видова акције богомољачког покрета на плану унутрашње мисије подизања духовног живота народа. Велики годишњи сабори често су организовани у манастиру Благовештењу, где је епископ Николај одржао и течај за мисионаре (1939). Следеће године мисионари су обишли многа села и братства у околини Чачка: Мрчајевце, Остру, Тречу, Прељину, Коњевиће, Чачак, Пријевор, Риђаге, манастир Јовање.¹⁵⁴

Богомољци су били велика новост у религиозности обичног народа. Велики верски празници окупљали су значајан број људи са села, али у осталим данима напори свештенства да напуни полупразне цркве давали су слабе резултате. Мисионарски рад богомољачког покрета између два светска рата покушао је да надомести недостатак активног, личног упражњавања вере, посебно организовањем многих „молитвених сабора”, као и делатношћу обичних људи у проповедању Јеванђеља, независно од цркве. Богомољци, организовани

брзо заборави, остаће у неизбрисивој успомени свима старијим парохијанима обе гучке парохије. Један од најревноснијих и најидеалнијих свештеника, не само Жичке епархије, него и српске цркве уопште [отац] Алекса је из основа покренуо црквени живот. Стварањем хришћанске заједнице многи верници су постали примерни и ревносни посетиоци Св[етог] храма и слушаоци ватрених говора [оца] Алексе. И данас поједини бивши чланови Хришћанске заједнице са усхићењем говоре да их је отац Алекса привукао цркви, јер они пре њега нису ни знали шта значи доћи у Цркву обичне недеље и мањег празника” (Драган Суботић, Епископ Николај и православни богомољачки покрет : православна народна хришћанска заједница у Краљевини Југославији 1920-1941, стр. 55, 59, 67, 106, 163; Летопис цркве у Гучи, приредили Радован М. Маринковић и Јован Лукић, Изворник 16-17, Чачак, 2001, стр. 18-19).

152 *Једна наредба*, ПЦЕЖ, бр. 4, Чачак, април 1933, стр. 114.

153 *Сабор богомољаца*, ПЦЕЖ, бр. 9-10, Чачак, септембар-октобар 1933, стр. 274.

154 Организована братства богомољаца постојала су у Тијању (основано 1933), Брђанима (1934), Чачку (1936), Жејевици (1937), Лукама (1937), Остри (1938). Молитвени сабори одржавани су у Мрчајевцима (1931), Коњевићима (1933), Миоковцима (1934), Чачку (1934), Гучи (1934), Благовештењу (1934), Жејевици (1935), Чачку (1937), Благовештењу (1939). Богомољци су 1929. године у Југославији имали преко 2.000 чланова организованих у 125 братстава. Недуго затим, 1936. године, према проценама самих богомољаца, у Југославији је било већ око 200.000 богомољаца: „[...] војника Христових који су за свето православље готови да жртвују све, па и живот свој ако устреба” (Драган Суботић, Епископ Николај и православни богомољачки покрет : Православна народна хришћанска заједница у Краљевини Југославији 1920-1941, стр. 86, 128, 131, 140, 144, 156, 181, 195-196, 220, 245, 268).

углавном по породицама оданим новом активном упражњавању православља, замишљени су као „војска против греха” и „брана” надирућем либерализму и модернизацији. У свом мисионарском раду на селу богомољци нису улазили у догматска питања, већ су се углавном бавили моралним проблемима. Требало је да богомољци живот проводе у скрушености, редовној молитви, посту и причешћивању. Унутрашњост својих кућа требало је да испуњавају иконама, кандилима и крстовима. Прописивано је избегавање читања романа и „других неморалних књига”, пушења, опијања, избегавање кафана, биоскопа, балова и забава. Сеоска омладина из богомољачких породица требало је да избегава ноћне забаве, посебно зими. На весељима, славама и свадбама требало је да се демонстрира уздржаност, а жене да одбаце градску конфекцијску одећу, и да се врате старој ношњи коју саме израђују. Црква је упозоравала вернике на безбожност, егоизам и страст у модерном свету. Препоручивала је одвајање нашег православног човека од „новопримљене западне културе” и „прихватање старе, источне, која је његова колевка”.¹⁵⁵

Временом се испоставило да је богомољачки покрет био спасоносан за регрутовање нових монаха и монахиња. Манастири су и пре Првог светског рата били прилично пусти и готово пред затварањем. Унутрашњи духовни циљ богомољаца поклапао се са идеалима монаштва. Богомољци су редовно одлазили у манастире на молитву, са намером „очистити се од греха и служити правди”.¹⁵⁶

Тако су 1932. године две девојке од 20 година отпутовале из својих села у манастире као искушенице за монашки чин (Милица Тодоровић из Пријевора и Софија Милојевић из Горње Горевнице). На пут су их свечано испратили богомољци.¹⁵⁷ Црква је имала само речи похвале за такве случајеве, хвалећи хришћанску ревност код богомољаца: „*За богомољачки покрет карактеристичан је религиозни максимализам, напор воље да се изврши сав Закон Божији, неразводњен и строг. Тај максимализам добија свој најпунији израз, своје највеће задовољење у примању и испуњавању монашког завета. Отуд богомољачки покрет представља онај резервоар, онај златни мајдан, из кога наша црква црпи своје најбоље снаге и добија своје најлепше представнике*”. Развој богомољачког покрета у међуратном периоду помогао је српској цркви и после 1945. године, јер у доба атеизма готово сви кандидати за богословије долазили су из богомољачких кућа.¹⁵⁸

155 | Слободан Невољица, н. д, стр. 269, 273; Драган Суботић, *Епископ Николај и православни богомољачки покрет : Православна народна хришћанска заједница у Краљевини Југославији 1920-1941*, стр. 55, 59, 61-62, 67, 106.

156 | *Монаси и богомољачки покрет*, ПЦЕЖ, бр. 11, Чачак, новембар 1934, стр. 309-313.

157 | *Нове монахиње*, ПЦЕЖ, бр. 5, Чачак, мај 1932, стр. 138.

158 | Драган Суботић, *Епископ Николај и православни богомољачки покрет : Православна народна хришћанска заједница у Краљевини Југославији 1920-1941*, стр. 258-259, 289.

Епископ Николај и покретање
нове побожности 1934-1941. године

Иако је крајем двадесетих година XX века један од угледних чачанских свештеника јавно узвикнуо да је цркви и целој нацији потребно једно ново покољење за нови религиозни и културни преображај, јер тадашње генерације нису биле довољно „снажне” за такав задатак, црква ипак није била потпуно незадовољана религиозношћу своје пастве.¹⁵⁹

Крајем 1930. године на ванредној скупштини свештенства Епархије жичке закључено је да црква има велики утицај на народ: *„Ни један крај наше отаџбине, у коме има православног живља, није тако чврсто привезан за цркву и њено свештенство. Нигде утицај свештенства на ток народног живота није већи, него што је случај са епархијом жичком”*. На истој скупштини говорено је о увођењу веронауке у основне школе, али и о забрани похађања кафана, хотела, биоскопа и позоришта свештенству, као начину да се подигне њихов углед и учврсти религиозност народа.¹⁶⁰

Према мишљењу свештеника, побожност народа у чачанском крају половином 1933. године била је задовољавајућа. Свештенство и монаштво редовно се исповедало, по кућама је освећивана водица, служба по црквама била је стална, а сваке недеље и празника држане су и проповеди по храмовима. Уредно је вођена евиденција о исповеданим и причешћеним верницима: *„По свршетку часног поста Архијерејски намесници поднели су извештаје потребне по овом наређењу. Из истих се види да је верско и морално стање у епархији жичкој задовољавајуће и да народ посећује храмове и своју веру поштује и чува”*.¹⁶¹

Српска црква прогласила је 1933. годину за „покајну”, како би се повратио и учврстио верски морал и појачала религиозност. Активност српске цркве у обележавању „покајне” године била је видљива и у Чачку. Свештеници су пропагирани да ће те године заједно са верницима масовно походити многе српске „светиње”, организовати заједничке молитве са клечањем, као и давање прилога за манастире. Призивало се ново покољење људи, окренутих вери и

159 Жив. Гл. Алексић, *Нова Година*, ПЦЕЖ, бр. 1-2, Чачак, фебруар 1925, стр. 5-7.

160 Свештеници епархије жичке нису се лако мирили са том забраном, сматрајући је веома рестриктивном и непотребном: *„Нарочито је подвучено негативно дејство те наредбе с погледом на њену публикацију преко штампе”*. Поједини свештеници су покушали да ублаже ову наредбу, али у свом настојању нису успели. На скупштини је само усвојена молба да се забрана примењује *„како то диктирају највећи интереси цркве и свештенства”*. Патријарх није ублажио већ донету наредбу, иако је то била молба свештенства жичке епархије (Мик. К. Пашић, *Утисак са свештеничке скупштине одржане у Чачку 23. децембра 1930. год.*, ПЦЕЖ, бр. 1, Чачак, јануар 1931, стр. 3-5; Расписи и белешке, ПЦЕЖ, бр. 2, Чачак, фебруар, 1931, стр. 75).

161 *Уз часни пост*, ПЦЕЖ, бр. 5, Чачак, мај 1933, стр. 144.

покајању: „Поколење не за песму, него за молитву и покајање створено, јер греси наши од врха до дна превазиђоше главу нашу”.¹⁶²

Скромност и скрушеност постали су нови образац побожности обичног света у оквиру богомољачког покрета, али људи из цркве су у својим натписима и даље уздизали као црквени и национални идеал тип калуђера-хајдука као „порода светосавске цркве”. Истицан је епски менталитетски тип: „*Наш је карактерни тип калуђер-хајдук у једној личности*”.¹⁶³

Нови подстицај у акцији за повећање религиозности народа дао је епископ Николај Велимировић, који је 22. јуна 1934. године поново дошао на трон владике жичког. Николај је у манастиру Благовештење, у близини Чачка, одржао од 26. августа до 8. септембра 1934. године конференцију свих старешина манастира епархије жичке, као једну од првих акција на јачању утицаја цркве у друштву.¹⁶⁴ Према писању локалне левичарске штампе, Николајев претходник, администратор Епархије жичке владика Тихон, казнио је многе монахе и манастире у чачанском крају због недомашинског газдовања и неморалних поступака: „*Г д-р Тихон је предузео акцију да се сва већа манастирска добра предаду народу, а против рђавих духовника повео је поступак*”. Нови епископ је критикован због обустављања тих поступака.¹⁶⁵ Коментарисане су и Николајеве беседе. Левичари су сматрали да епископ мало говори о реалним проблемима сиромашних, посебно обућара, у вези њихове пропасти услед конкуренције индустријске обуће фирме „Бата”: „*Сиротим обућарима нису потребне приче о загробном животу, њима треба хлеба, за њих и њихову децицу*”.¹⁶⁶

Са доласком владике Николаја на место епископа жичког учвршћен је и став о светосавском јединству националне народне цркве. У вези са таквом оријентацијом, црква је подржавала све народне обичаје и веровања, повезане са православном традицијом. Од црквених гласила је тражено да обавезно морају оставити више простора за етнографске записе народних и црквених обичаја, који су губили упориште у народу под најездом „новотарија са запада”.¹⁶⁷ Владика Николај био је најутицајнији представник српске цркве у ширењу светосавске идеје, као израза православља код Срба. Водећи српски теолози настојали су да ревитализују наслеђе Светог Саве, представљајући га као свеца и вођу српског народа. Процес ревитализације од 20-тих година XX века патио је од недостатка историјске критике. Полемички ставови према исламу, католицизму и западној култури генерално, који су датирани из различитих, и каснијих временских

162 Жив. Гл. Алексић, *Покајна година*, ПЦЕЖ, бр. 6, Чачак, јун 1933, стр. 155-156.

163 Љубомир Иванчевић, *Критика и признање једној књизи („Карактерологија Југословена” Владимира Дворниковића)*, ЖБ, бр. 7, Краљево, јул 1940, стр. 15-16.

164 Маријана Матовић, н. д., стр. 98-99.

165 *Епископ д-р Тихон и манастири*, „Чачански глас”, бр. 38, Чачак, 22. септембар 1934, стр. 2.

166 *Владика Николај и „Бата”*, „Чачански глас”, бр. 37, Чачак, 15. септембар 1934, стр. 2.

167 *Реч редакције*, ПЦЕЖ, бр. 3-4, Краљево, март-април 1937, стр. 3-4.

раздобља него што је деловање Светог Саве, интегрисани су у теолошки концепт светосавља. Ова теологија нације била је искоришћена, пре свега, да омогући идеолошко место сусрета свим Србима расутих по разним деловима земље. Осим тога, светосавље је требало да послужи и превазилажењу јаза који је растао између цркве и српске интелигенције, отуђене под утицајем западних филозофских и политичких модела размишљања. Култ Светог Саве ојачао је у школама и јавном животу, потом и слава старе немањичке династије, са подсећањем на многе црквене и националне празнике, као што су оснивање цркве 1219. године, доба цара Душана, ропство под Турцима, Косово, сеоба у Угарску.¹⁶⁸ Поред црквених кругова, исту матрицу размишљања и јавног деловања имала је и Народна одбрана, чија се идеологија темељила на идеји „светосавског Богочовека”, истицања сопственог развојног пута и борбе против „шими” и „чарлстон” генерације на унутрашњем плану.¹⁶⁹

Прослава светосавске 1935. године у пропаганди цркве означавана је као дужност нације према отаџбини и вери, за коју, ако треба, и у будућности треба дати живот.¹⁷⁰ Циљ прославе светосавске 1935. године било је подизање религиозних и националних осећања код становништва: „[...] да се Савино схватање живота човечјег и схватање свих установа у народу: цркве, државе, школе, војске, културе, породице, манастира, и тако редом – схватање свега тога као једног живог и хармоничног организма народног – истакне и нагласи као правилно и спасоносно за данашњицу и сутрашњицу и за ондашњицу; да се кроз призму вечних вредности, којих се Свети Сава држао, осветле и процене наше времене земаљске вредности, другим речима: да се на Савиним мерилима царства небеснога измере све вредности нашега царства земаљског [...]”.¹⁷¹ Светосавска свечаност и духовни концерт одржани су у чачанској Гимназији у присуству владике Николаја Велимировића. Епископ је, осим Гимназије, у вароши посетио и Дом старца. Нешто раније у Чачку је, на иницијативу владике Николаја, отворено и Дечје хранилиште, за преко тридесеторо сиромашне деце, коју су васпитавали у хришћанском духу. Богомољачко Братство Св. Јована Милостивог, основано 12. новембра 1936. године у Чачку, приређивало је у Дечјем хранилишту молитвене састанке, са предавањима и разговорима о судбини Европе и европске културе.¹⁷² Прославу „Светосавске године” левичари у Чачку нису добро прихватили, напомињући да има „важнијих питања” којим се треба бавити.¹⁷³

- 168 Радмила Радић, *Живот у временима: Гаврило Дожић (1881-1950)*, стр. 122-123.
- 169 Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије*, I-III, Београд, 1996-1997, стр. I/480-488.
- 170 Жив. Г. Алексић, *Отаџбина и вера*, ПЦЕЖ, бр. 1, Краљево, јануар 1935, стр. 3-4.
- 171 *Светосавска година (прослава 700 годишњице од смрти Светога Саве 1235-1935)*, ПЦЕЖ, бр. 12, Чачак, децембар 1934, стр. 235.
- 172 Драган Суботић, *Епископ Николај и православни богомољачки покрет: Православна народна хришћанска заједница у Краљевини Југославији 1920-1941*, стр. 183; Маријана Матовић, н. д., стр. 99-100.
- 173 *Светосавска година*, „Чачански глас”, бр. 3, Чачак, 19. јануар 1933, стр. 1.

Активношћу свештеника није била задовољна ни епархија, али из сасвим других разлога. Крајем 1936. године свим свештеницима у епархији жичкој упућена је наредба да обавезно морају држати проповеди у својим црквама. Било је примећено да неки то не раде због немарности и убеђења да проповед није битна, или из недостатка способности да проповед држе редовно.¹⁷⁴

Повећање побожности имало је и свој материјални исказ кроз обнављање старих и подизање нових храмова. Епископ Николај покренуо је 1936. године иницијативу за обнову и изградњу манастира у Овчарско-кабларској клисури, у којој до средине тридесетих и није било монашког живота осим у три манастира.¹⁷⁵

Свештеници и монаси били су саставни део патријархалне културе, јер у чачанском крају није било женског монаштва. Захваљујући деловању богомољачког покрета и владике Николаја и ова структура је поремећана, јер су 1936. године у Овчарско-кабларску клисуру, у манастир Јовање, први пут дошле монахиње. Сеоска околина их је дочекала са подсмехом, па и физичком агресијом, али је деловањем богомољачког покрета у народу заживео и овај вид религиозности.¹⁷⁶

Укупан број цркава пред почетак Другог светског рата у љубићком срезу био је девет, трнавском осам и у драгачевском седам, са укупно 11 манастира у читавом крају, што је вероватно највише у целој Србији на тако малом простору.¹⁷⁷ Нове цркве и манастири подизани пред Други светски рат нису

174 | *Свима архијерејским намесницима и старешинама манастира православне епархије жичке*, ПЦЕЖ, бр. 11, Краљево, новембар 1936, стр. 33-34.

175 | Обновљен је монашки живот у манастирима Св. Јовање (1934) и Св. Тројица (1937). Из темеља је обновљен манастир Св. Вазнесење (1937), а подигнути су и манастири Св. Илиње и Св. Успеније (1939), како се тада веровало, на старим темељима, а заправо на зидинама средњовековних војних утврђења где раније није било храмова. На литицама Каблара саграђена је 1938. црквица посвећена Св. Сави. Подигнут је манастир Св. Преображење (1940), уместо старог манастира порушеног 1911. године, приликом изградње пруге, али са друге стране Западне Мораве. Исте године освећена је пећина Кађеница, са саркофазима у које су смештене кости људи из настрадалог збег из 1815. године (Делфина Рајић, Милош Тимотијевић, *Манастири Овчарско-кабларске клисуре*, Чачак, 2004, стр. 173-179, 227-229).

176 | „Околина се чудила што су дошле калуђерице, које они дотле никада нису видели. Претње су долазиле са разних страна, па подсмех, па крађе, чак су једну сестру и тукли”. Протекло је неколико месеци док се околина привикла на новину (Архимандрит Јован Радосављевић, *Овчарско-кабларски манастири : монашки живот и страдања у XIX и XX веку*, Приштина, 1998, стр. 30-37).

177 | Милош Тимотијевић, *Чачак у предвечерје Другог светског рата 1938-1941 : социјална, економска и политичка структура*, стр. 151-154; Епархија жичка имала је 1927. године 73.372 парохијска дома са 215.684 мушких и 229.335 женских верника, укупно 445.019 душа. Епархија је имала парохија - 157, црква - 114, капела - 27, манастира - 12, укупно 310 богомоља. Током 1928. године године подигнуто је шест нових цркава, три капеле, оправљено је 17 цркава и два манастира. Епархија је имала 21 протојереја, 110 свештеника, пет архимандрита, два игумана, једног синђела, 21 јеромонаха, једног јерођакона и 10 монаха. Током 1928. године било је 5.101 венчања и 5.557 умрлих особа. У браку је рођено 19.689 беба, а ван брака 347, мртворођених је било 113, а

донели и нови уметнички израз. Мале једнобродне грађевине, уских прозора, мрачне унутрашњости, без живописа, одсликавале су религиозни занос бого-мољачког покрета, лишен укуса и уметничких потреба. Све је одисало скрушеношћу, понизношћу, сиромаштвом.¹⁷⁸

Епископ Николај је уз помоћ свештенства своје епархије активно преображавао постојеће народне култове светих места у хришћанска светилишта, као у случају манастира Стјеника на планини Јелици. Обнова манастира извршена је крајем 1940. године, али због рата који је уследио храм није освећен ни насељен.¹⁷⁹ Народ је по традицији долазио у близину манастира, на Ивањдан 7. јула сваке године, купао се у реци званој „Светиња”, верујући у њене исцелитељске моћи.¹⁸⁰ Посетиоци су били уверени да ће им помоћи и мошти Св. Јована у манастиру који се налази у близини извора. Народ је сматрао да су то мошти Св. Јована Крститеља, али је у време обнове манастира већ почео да се утемељује култ најпре мученика монаха Јована, касније прозваног Свети Јован Стјенички. То је био први случај да се нечији земни остаци у чачанском крају прогласе за светитељске мошти.¹⁸¹

Епископ Николај похвалио је почетком 1937. године вернике у својој епархији, који су више него раније долазили у цркву и поштовали свете Тајне: „Уз овај Часни пост толико је мноштво нашег народа поврвело ка причешћу како се то одиста одавно није видело и запамтило. Па иако је труд око причаићивања толиких маса народа био велики, ипак су наши свештеници радосно поднели тај труд, благодарећи Богу што су им не само храмови него често и црквена дворишта била пуна причасника”.¹⁸²

Једна од новости у појачавању религиозности било је и посебно обележавање „недеље православља”, прве седмице Ускршњег поста, у циљу подсећања верника на потребу покајања. Недеља православља прослављена је и у Чачку

ванбрачно живећих 741 парова. У православље је преведено 14 особа. Нове цркве у Коњевићима и Прељини почеле су да се зидају 1929. године, као и обнова храма у Мојсињу, који је био доста руиниран. Црква у Бресници потпуно је обновљена до 14. октобра 1929. године, јер је настрадала од земљотреса 1927. године. Крајем 1934. године у жичкој епархији било је 13 манастира, 124 цркве, 133 црквене општине и 181 парохија. Било је 30 братстава богомољаца и укупно 556.290 православних верника. Епархија је бројала укупно 194 свештеника и капелана и 30 монаха (*Народ, парохије, свештенство и цркве у епархији жичкој*, ПЦЕЖ, бр. 1, Чачак, јануар 1928, стр. 29-30; Нове цркве, ПЦЕЖ, бр. 10-11, Чачак, октобар-новембар 1929, стр. 231-232; Жичка епархија, ПЦЕЖ, бр. 12, Чачак, децембар 1934, стр. 360).

178 Делфина Рајић, Милош Тимотијевић, н. д., стр. 63-67, 121, 283-285.

179 Александар Савић, *Црква Жежевица и манастир Стјеник*, „Жички весник”, бр. 3-4 [без места издања], 1965, стр. 4.

180 Драга Радосављевић, н. д., стр. 215.

181 Радомир Станић, *Манастир Стјеник*, „Врело” 12, Београд, 1992, стр. 16.

182 Епископ Николај, *Поздрав епископа Николаја православном свештенству и народу епархије жичке о Васкрсу 1937. године*, ПЦЕЖ, бр. 3-4, Краљево, март-април 1937, стр. 8-9.

1937. године. На вечерњој литургији храм је био пун верника. Богомољци су приредили духовни концерт у граду, а о значају прославе говорио је свештеник Булић.¹⁸³

Пошто је 1937. година обележена борбом против конкордата, ни чачански крај није остао поштеђен демонстрација, сукоба и агитација „за” и „против” овог споразума. Пошто је један од вођа противника конкордата био епископ жички Николај, Чачак је постао снажно упориште свештенства у опозицији тадашњој влади и њеној политици. Иако је постојала јака акција на утемељењу побожности и повећању угледа свештеника, на овим демонстрацијама у први план је избила сва снага политичке острашћености, јер су присталице ЈРЗ-а у свом бесу насрнули и на свештенике које је подржавала Удружена опозиција. Присталице комуниста били су на страни противника конкордата, па су сви заједно разбијали излоге по граду.¹⁸⁴

Скупови и протести народа у борби против конкордата схваћени су од локалних политичких елита, и највећег дела народа, као још једна епизода у народним бунама и ослободилачким ратовима. То је нарочито истицано у предизборној кампањи током 1938. године, али и касније, све до почетка рата. Чачански крај означавао је као подручје са великим националним заслугама, почев од Хаџи Проданове буне, догађаја у Првом светском рату, а затим и у борби против конкордата.¹⁸⁵

Током 1938. године верска пропаганда појачана је и у Драгачеву. Свештеници су одлазили на све храмовне славе суседних парохија, а њихов пример следили су и верници. Свечаности су пропраћене и штампањем плаката и летака. Када је епископ Николај долазио на црквену славу у Гучу, дочекан је са славолуком од цвећа. Долазак владике у Котражу најављен је пуцањем прангија и звоњавом звона. Епископ је држао националне говоре, подизао светосавски дух и делио деци иконице и крстиће, ретке приватне предмете које су деца на селу уопште добијала од некога у то доба.¹⁸⁶

Долазак црквених великодостојника праћен је великом помпом. Владиком Николаја су пред долазак у цркве обично чекали побожни људи клечећи са обе стране пута. У свештеничким кућама где је владика одседао прекидао се

183 | У Чачку, ПЦЕЖ, бр. 3-4, Краљево, март-април 1937, стр. 33.

184 | НМЧ, мик. филм бр. III-40-8/9; Димитрије Јањић, Драгиша Петровић, *Доктор Драгиша Мишовић*, Чачак, 1979, стр. 77-78; Горан Давидовић, *Југословенски народни покрет ЗБОР у чачанском крају 1935-1945. године*, ЗРНМ XXX, Чачак, 2000, стр. 153.

185 | Горан Давидовић, Милош Тимотијевић, *Осветљавање истине : документа за политичку и војну историју Чачка 1938-1941*, 1, стр. 51, 119.

186 | *Верске манифестације у Драгачеву*, ПЦЕЖ, бр. 6-7, Краљево, јун-јул 1938, стр. 48-51.

187 | „После црквене службе, у препуном храму, уз мноштво свештеника и монаха, владика је дошао код нас у црквену кућу где је и одсео седам дана. Сећам се да је његов долазак пореметио све наше децје игре око куће, а посебно што нисмо могли, на бетону испред куће, да возимо тротинет и трицикл. Ми смо деца

обичан живот, па су и деца имала забрану да се играју бициклама и гласно разговарају.¹⁸⁷

Владика Николај је у својим бројним путовањима по епархији, литијама, литургијама и проповедима величао православну цркву, али и побожност обичног света са села, хвалећи његов једноставан религиозни однос према свему што га окружује. У исто време уздизала се сопствена нација, указивало на сеоску, ратарску мирољубиву природу српских сељака и значај појединих научника српског порекла у свету за напредак читавог човечанства (Пупин, Тесла). Са друге стране, указивано је на деструктивност Запада и замах конструкције машина за убијање, што Срби јесу у рату користили, али никада нису самостално конструисали. Величање обичног народа и његове побожности била је у супротности са тежњом интелигенције за просвећивањем народа на принципима рационализма. Николај је посебно инсистирао на родољубљу и поштењу обичног сеоског света, спремног да се жртвује за отаџбину када за то дође време, док се учени део народа повлачио пред тим задатком.¹⁸⁸

Црквени празници су са доласком епископа Николаја постали све посећенији, а церемоније сложеније. У Чачку је на Богојављење 1940. године, као и обично, извршена церемонија освећења воде на Западној Морави, а после свечаности пуштени су бели голубови, симболи Светог Духа, односно понављање сцене из Новог Завета и крштења на реци Јордану. Посећеност церемоније Богојављења била је знатно већа него ранијих година. Иако је било веома хладно време, крст у реци хватало је знатно више младића него обично. Поред обреда на Западној Морави, у граду је организована и литија са ђацима из свих школа, а учествовала је и војска.¹⁸⁹

Повезаност државе и цркве добијала је јасне обресе и приликом свечаности Сокола, који су на Дан уједињења најпре одлазили на благодарења у цркву, а своје свечаности су одржавали и на велике хришћанске празнике као што је Ускрс. Временом, Соколи су са општинским властима одлазили и на доношење бадњака, да би га заједнички потпалили у црквеној порти. Црква је потпомагала Соколе у чачанском крају, упућујући вернике да се позитивно односе према овој организацији.¹⁹⁰

били љути на тог старог и брадатог човека, који, мислили смо, не дозвољава дечје игре. Прекинули смо тих седам дана, колико је владика био код нас све дружење [...] са нашим вршњацима. Они су повиривали у наше двориште, али су разочарани одлазили од наше оgrade. Владика се био сместио у велику гостинску собу, где се одмарао и где је спавао. Тај део куће имао је посебан улаз. И поред тога ми смо деца морали ћутати, боље рећи шапутати да не узнемиравамо владика [...] Наша, дечја, радост била је велика кад је владика фијакером одлазио. Већ смо чучали пред затвореном шупом где су нам били бицикли док се владика опраштао и седао у фијакер (Миодраг Јаћимовић, Уреси у памћењу, стр. 15-16).

188 Владика Николај на раду, ПЦЕЖ, бр. 9, Краљево, септембар 1938, стр. 17-30.

189 Из живота Жичке епархије: Богојављење, ЖБ, бр. 2, Краљево, фебруар 1940, стр. 27.

190 Милош Тимотијевић, Соколи Чачка 1910-1941, стр. 91, 94, 140-149.

Епископ Николај је и пре почетка борбе против конкордата 1937. године предлагао енергичну борбу и усавршавање народа на духовном и моралном пољу. Да би се у томе успело, требало је у жичкој епархији основати „еванђелску акцију”, што је владика и изложио на седници Удружења свештеника жичке епархије крајем 1936. године: „*Морамо прихватити и богомољство и соколство, јер су богомољство и соколство државотворни. Жичка еванђелска акција мора мишљу, словом и делом сва друштва, која постоје ставити под свој утицај*”. Епископ је позвао сво свештенство да се удружено бори против „*злих непријатеља цркве, који се смишљено труде да цркву униште*”. На ову седницу свештеника епархије жичке дошао је и тадашњи председник владе Милан Стојадиновић и министар војске и морнарице Марић, а епископ Николај их је свечано дочекао.¹⁹¹ Само неколико месеци касније епископ и председник владе постали су љути противници поводом конкордата, кога је владика Николај први критиковао на широј конференцији грађанства 24. децембра 1936. године у Чачку.¹⁹²

Постојали су и отпори делатности владике Николаја, а његови противници су га називали верским фанатиком. Приликом црквене славе у Мрчајевцима 12. јуна 1938. године, владика се осврнуо на те нападе: „*У својој проповеди Њ. Преосвештенство говорило је о призивању апостола Св. Петра и Павла, о веровању у Бога и веровању Богу. Опширно је објаснио разлику између вере у Бога и верујем Богу. Говорио је о апостолу Св. Петру, који се одрекао Исуса Христа и његовом веровању Богу. У свом говору навео је, да се врло често за њега каже 'Владика Николај је фанатик', па је потврдио, да је он бескомпромисан и као*

191 | Епископ Николај Велимировић је одржао уводну реч на седници удружења свештеника епархије жичке 1936. године. Тада је, по наводима извештача са ове седнице, изнео неколико проблема против којих се свештеници морају борити: „*Прво зло је клерикализам који је највеће зло не само нашег него и целог европског народа. Друго зло јесте проклети јеврејски јудаизам, јер Јевреји лукаво и мудро као змија раде на уништењу вере – вере у правога Бога. Треће зло је поганство, које је вековима радило на уништењу св. цркве и наводи као пример Бољшевичку Русију*” (Записник XVII редовне скупштине свештенства епархије жичке одржане на дан 16/3 јула у манастиру Жичи, ПЦЕЖ, бр. 11, Краљево, новембар 1936, стр. 23). Написи против јудаизма владике Николаја потицали су из отпора атеизму, комунизму и бољшевичкој револуцији у Русији. Са друге стране на Јевреје је указивао као на помагаче у ширењу идеја либерализма, али, за сва одступања од хришћанства владика Николај је највише оптуживао саме хришћанске народе: „*Заиста, не може се рећи да су Јевреји у тој пропаганди западног неопанизма жалили паре и мастило, нити оставили ма који подесан проналазак науке и вештине људске неискоришћен у ту сврху. Но било би смешно оптуживати Јевреје као главне кривце и проузроковаче модерног отпада од Бога и западног неопанизма. Зар они, који нису били у стању да збуне и победе 12 рибара галилејских, да буду у стању збунити и победити западно човечанство од неколико стотина милиона крштених душа? И зар нису Штраус, Ренан, Ниче, Дарвин и други слични опозиционари Христу сковали оно убојно оружје против Бога и Спаса нашега, које су јеврејски пропагатори само искоришћавали, умножавали и широм света распростирали?*” (Епископ Николај, *Опозиција Богу*, ЖБ, бр. 6, Краљево, јун 1940, стр. 1-5).

192 | Радмила Радић, *Живот у временима : Гаврило Дожић (1881-1950)*, стр. 162.

такав је заиста фанатик правде и морала”. Свечаности је присуствовало више од 1.000 људи, а епископ се осврнуо и на большевике који су у Русији правили „чуда и покор” згражавајући цео свет, те позвао комунисте да се окрену Богу.¹⁹³

Ратна пустошења у Европи и све већа несигурност утицали су на повећање побожности. Током првих месеци 1940. године примећен је огроман прилив света у цркве, поштовање икона, целивање крстова. Црква је била веома задовољна посетом храмовима, знатно већом него претходне године.¹⁹⁴

На иницијативу владике Николаја, у пролеће 1940. године по кућама и њивама у чачанском крају стављани су крстови од леске, да би род био бољи и да би се заштитила кућа, што је и иначе био стари народни обичај. Епископ је наглашавао да би пред Ђурђевдан 1940. године сви верници требало то да ураде, како би се сачувало не само своје имање, него и држава, коју ће заштитити „Христова застава”.¹⁹⁵

Поред хришћанске љубави, поштовања традиција и црквених догми, епископ Николај је инсистирао да се народу говори и о Страшном суду, подсећајући да је страх Господњи старији од љубави за ближњег. По мишљењу владике Николаја, проповедање хришћанске љубави имало би утицај само на „савршене” вернике. Пошто је он у својој епархији имао искључиво грешне вернике, морао им је и говорити и о Страху Господњем и Страшном суду. Проповедници хришћанске љубави помињали су Бога само као оца, избегавајући да говоре како је Бог и Судија, и да се страхом човек брани од чињења зла. Епископ Николај је сматрао да овај приступ хришћанству долази са Запада, чиме се „трује” православни Исток, али и ислам. Последица таквог религиозног става, по схватању владике Николаја, било је ширење атеизма и разврата, јер код људи није било страха од Бога као Судије: „Зна народ наш за потребу покајања и епитимије. Зна он добро, по широком искуству своме, да Отац наш небесни милује али и бије. Збуните га, ако му не говорите о страху Господњем. Ако га будете мазили, попут јеретика, и говорили му полуистине, спремили сте сами себи осуду за Дан Онај, Дан Страшни”.¹⁹⁶

193 Горан Давидовић, Милош Тимотијевић, *Осветљавање истине : документа за политичку и војну историју Чачка 1938-1941*, 1, стр. 29.

194 *Недеља православља*, ЖБ, бр. 3, Краљево, март 1940, стр. 22.

195 Епископ Жички Николај, *Распис о постављању крстова по кућама и њивама*, ЖБ, бр. 4, Краљево, април 1940, стр. 32.

196 Епископ Николај, *Страх Господњи*, ЖБ, бр. 5, Краљево, мај 1940, стр. 1-8; Указивање на пропаст савременог света и страдање народа сликовито је изражавао богомолац Радоје Арсовић, иначе доктор париске Сорбоне, касније у монаштву под именом Јаков. Он се пред Други светски рат упрезао у воловска кола која је вукао улицама Краљева, попут старозаветног пророка Јеремије, упозоравајући грађанство на падање у ропство. За време рата проповедао је по београдским црквама, а када му је то забрањено, онда и по гимназијама и улицама. Имао је правилне црте лица, дугу косу и браду, али је савременицима, па и истакнутим богомољцима као што је био Сарачевић, изгледао чудновато (Драган Суботић, *Из наше духовне баштине : епископ Сава едмонтски (Јован Сарачевић, 1902-1973)*, стр. 254).

Епископ Николај је 1940. године у име народа захваљивао Богу што је Краљевина Југославија лишена разарања док је у Европи беснео рат. Говорио је о новој побожности, масовном клечању током молитви, стављању крстова на куће и њиве, кајању, исповедању и „непрестаној” молитви Господу.¹⁹⁷ Владика је истицао чињеницу да словенски православни народи нису захваћени ратом: „*Ја не знам планове Божје, али држим да Божја Промисао хоће преко православних Словена да каже свету спасоносно реч, да донесе спасоносну утеху и спасоносни лек: зато их држи по страни од рата. Та спасоносна реч може бити само она која се оваплотила у Сину Божјем и која је записана у Јеванђељу*”.¹⁹⁸ Неки од савременика доживљавали су епископа Николаја као светог човека, потпуно окренутог молитви и Богу, са којим „молитвено разговара”.¹⁹⁹ „*Имао сам утисак да он за цело време трајања песме [за време литургије – прим. аутора] није видео никога пред собом, нити је чуо свој сопствени глас. Блажени израз његовог лица је, међутим, јасно одавао човека који је, док је мислима био одсутан из цркве, разговарао с Богом*”.²⁰⁰

Повезаност цркве, државе и патриотских организација на пољу националног и хришћанског рада можда је најбоље могла да се види на примеру освећења пећине Кађенице у Овчарско-кабларској клисури на јесен 1940.

197 | *Божји поздрав Епископа Жичког Николаја Православним братствима*, ЖБ, бр. 12, Краљево, децембар 1940, стр. 1-7; Велика уништења и страдања у Европи почетком Другог светског рата утицала су на све људске духове. После присаједињења Аустрије Немачкој 1938, и италијанске окупације Албаније следеће, 1939. године, међународни положај Краљевине Југославије јако је отежан. Наде малих држава да ће их заштитити Друштво народа како би сачували независност, нарочито је поткопало разбијање Чехословачке 1938. године, после свих уступака на које је пристала. Примичање ратних страха Краљевина Југославија је чекала поцепана и посвађана, не успевши да започетом реорганизацијом из 1939. године учврсти државне темеље и спреми се за одбрану. Драматични догађаји у Европи и свету на почетку Другог светског рата, застрашујуће размере људских патњи и материјалних разарања, утицали су на многе људе тадашњег времена да стекну уверење како више ништа не може да буде као пре, и да једно доба неповратно нестаје. Један савременик је о Европи у Другом светском рату писао као о „новом непознатом континенту”. Од почетка септембра 1939. године силе Осовине су окупирале и делиле територије као ратни плен, прокламујући ступање на историјску сцену једног “новог доба” и успостављање „новог европског поретка” (Milan Ristović, *Немачки „Нови поредак” и југоistoчна Европа 1940/41-1944/45*, Београд, 1991, стр. 5; Branko Petranović, *Србија у другом светском рату 1939-1945*, Београд, 1992, стр. 38; Мира Радојевић, *Удружена опозиција 1935-1939*, Београд, 1994, стр. 7).

198 | Драган Суботић, *Епископ Николај и православни богомољачки покрет : Православна народна хришћанска заједница у Краљевини Југославији 1920-1941*, стр. 276.

199 | Сам владика Николај изјављивао је да га је „разговор с људима замарао, а с Богом никад”. После литургије Епископ Николај је морао да се пресвлачи, јер је био сав знојав од напора и усредсређености: „*Клечао је пред Часном Трпезом у току службе, сав се предајући Христу*” (Владимир Димитријевић, *Највећи Србин после Светог Саве : књига о владика Николају*, Чачак, 2006, стр. 35).

200 | Илија Ж. Трифуновић, *Национализам Епископа Николаја*, ППЦЕЖ, бр. 9, Чачак, септембар 1938, стр. 17.

године. Кости настрадалих људи из збега угушеног димом 1815. године дуго су лежале разбацане по неуређеној пећини. На иницијативу људи из околине и уз помоћ владике Николаја, пећина је уређена, кости стављене у два саркофага изнад којих је подигнута мала апсида са распећем. Парастос у овој пећини врши се сваке године на Видовдан.²⁰¹

Уводни говор на освећењу пећине одржао је епископ Николај, беседећи о значају пећина у повести хришћанства, историји Српске православне цркве, народној прошлости, са посебним освртом на мученичку смрт страдалих за хришћанску веру. Беседа је у исто време била хришћанска и национална, са поукама за нову побожност код народа: „Да ли да плачемо за овим нашим новомученицима? Не, него да се радујемо, мада је ова наша радост проткана болом. Јер то је наш допринос Хришћанству, наш удео небесног царства, наша жртва за добро човечанства, будилник савести људске. А ја лично верујем, да су се ови намучени претци наши посветили, да су уписани у небесни календар и уведени у царство вечног живота [...] Не плачимо дакле него радујмо се што смо својим праведним прецима населили небеса, а историју своју обогатили узорима жртвовања. Али утишајмо за час и бол и радост, па послушајмо. Гле, као да чујемо шапат њихов, питање њихово: слободни потомци наши, како ви живите у вашим пећинама? Они нас питају о пећинама телесним, у којима ми носимо живе душе своје [...] А кад нас анђеоска смрт буде извео из наших телесних пећина, покажаће се шта се скривало у којој пећини од крви и меса. Показаће се људи и нељуди, родољуби и издајници, добротвори и разбојници у заседи, јунаци и страшилници [...] Ево пред нама пећине која опомиње наше поколење на брижно чување своје душе да је огањ не сагори, било огањ што га човек сам у себи распирује ветровима греха и страсти, било пак огањ што му га туђинци убацују споља у душу”.²⁰²

На великој свечаности освећења Каћенице, поред владике Николаја, учествовале су многе значајне личности из тадашњег политичког живота Краљевине Југославије: „Средишњи одбор Народне Одбране примио је на себе бригу око освећења ове народне светиње. Још у суботу вече стигли су многи у манастир Благовештење. Сутрадан у недељу служена је архијерејска литургија у манастиру, коју је служио епископ Николај са већим бројем свештеника и свештенмонаха, а који су били присутни: изасланик Њ. В. Краља, бана Дринске бановине, мин. Војске и Морнарице, као и представници разних друштава. Литургији су присуствовали сви гости са стране и мноштво народа из околине. По завршеној литургији кренуло се са литијом у Каћеницу. Пећина је могла да прими неколико стотина, а остали су стајали доле у ливади испод стене јер се није могло где стати у непосредној близини пећине. По извршеном освећењу и опелу Епископ Николај изговорио је своју беседу [...] Пошто је завршено освећење и саслушана Епископова беседа присутни су се поклонили мученичким костима

201 | Делфина Рајић, Милош Тимотијевић, н. д., стр. 227-229.

202 | Епископ Николај, *Беседа у збегу Каћеници*, ЖБ, бр. 9, Краљево, септембар 1940, стр. 1-5.

па су они изашли да би и остали могли ући, поклонити се и разгледати ову тужну и велику светињу овога краја. Када је цео народ продефиловао кроз пећину сви су се сабрали у ливаду испод стене. Тада је председник Народне Одбране Војвода Илија Бирчанин са једног огромног камена одржао свој говор присутном народу. Војводин говор био је војводски – српски [...] Затим је приређен ручак за народ. За време ручка свештеник Милосав Протић – Гучанин читао је свој историјски рад о пећини Кађеничкој у коме је до танчина расветлио ову пећину и трагичну историју њених мученика. На крају ручка било је здравица и говора. Говорио је Епископ Николај, Михаило Константиновић, министар без портфеља, Павле Алексић, секретар удружења носиоца Карађорђевог звезде. Сви говори били су као вода жива са вечних извора јеванђелско-националних, која напаја жедне душе људске и даје неку чудну исполинску снагу за стајање чврсто на бранику Рода свог. После ручка Соколско друштво из Крагујевца, а по иницијативи и уз сарадњу свештеника Милана Сретеновића, приказало је позоришни комад: Ђакон Авакум. Импровизирана је позорница на ливади и цео присутан народ могао је видети извођење овог комада, који је успешно изведен. Затим је настало народно весеље које је трајало до ноћи”.²⁰³

Религиозност становника чачанског краја до 1941. године имала је неколико фаза развоја. До Првог светског рата православље је било државна религија која се наслањала на национална осећања. Међутим, истинске хришћанске вредности биле су далеко од становника села, које је баштинило снажна паганска наслеђа. Ништа није било боље ни у вароши, која је религију и одлазак у цркву доживљавала као део обавеза према држави.

Велика страдања у Првом светском рату покренула су код многих људи размишљања о пролазности, смрти и вечном животу. Делатност владике Николаја Велимировића покренула је нову религиозност кроз већу активност свештеника, приватну побожност код верника и наглашеније везивање за националну компоненту Српске православне цркве.

Појава богомољачког покрета била је потпуна новина у религиозном животу. Инсистирање на строгом православљу у свакодневном животу била је својеврсна припрема за монаштво. Истовремено богомољци су се борили и против модернизације у свакодневици, изазивајући отпор код традиционалних верника.

Велики отпор према религиозности организовали су комунисти, који су после 1945. године изашли као апсолутни победници у ослободилачком и грађанском рату, намећући целом друштву свој систем вредности у коме је атеизам имао истакнуто место.

203 | Из живота Жичке епархије : Освећење пећине у Кађеници, ЖБ, бр. 10, Краљево, октобар 1940, стр. 28-29.

**”Neglected Lord’s Orchard”:
Religious Practice in Cacak Region during XX century**

The beginning of the XX century was, according to many assessments period of decline of religious practice. Village cherished traditional religious approach with strong pagan heritage; citizens went to church when they ‘had to’ and intellectuals were obsessed with secular ideas. Priests did not enjoy much respect, monks were few and without influence. Only the national component of the Orthodox Church in Serbia helped people not to lose faith.

Great sufferings during the First World War influenced many people to start thinking about their temporary existence, which also influenced increase of religious feelings. Episcopo Nikolaj Velimirovic came to Cacak in 1919 and initiated priests to be more active in helping people with turning back to religion by more regular practicing liturgy, delivering sermons, propaganda work with printed materials, connecting with schools and state institutions. Sermons explained, by Episcopo instructions, God’s providence about the sufferings during the First World War as well as creation of Yugoslavia. Church insisted on conservative social values fighting against new fashion at women, influence of new media, such as radio, trying to discipline first of all citizens in more often expressing and respecting of holy secrets.

Appearance of sanctimonious movement in villages was a reaction to modernization and a trial to increase personal religion devotion on the way to transformation of the whole society. Devout persons because of their fanatic ideas were not welcome in the society, especially in towns, and their life with orthodox approach as a kind of preparation for monasticism was rejecting traditional pious persons who had a feeling of becoming ‘weak believers’.

When Episcopo Nikolaj came to Cacak again in 1934, pious persons got a great support, and bishop continued his work on increasing religious feelings on the principles of nationality of church and resistance to modernization in the time of great political turbulences before the Second World War in Europe. Big religious ceremonies were organized, common prayers with kneeling, ideals of modesty, humbleness, and thoughts about “God’s Fear” were praised. The youth in towns was occupied with communist ideas and open atheism.

Milos TIMOTIJEVIC

**“Le vignoble dominical négligé”: la religiosité
dans la région de Cacak durant le XXème siècle
(première partie)**

Le début du XXème siècle fut, d’après presque toutes les évaluations, l’époque d’une grande baisse de piété. Le village cultiva une religiosité traditionnelle avec une forte hérédité païenne; les citadins vinrent à l’église généralement “d’office”, tandis que l’intelligentsia fut envahie par des idées séculières. Les ecclésiastiques n’eurent pas une grande renommée, le monachisme fut peu nombreux et sans influence. Seulement la composante nationale de l’église orthodoxe en Serbie influa à ce que le peuple n’apostasias pas la foi.

Les grandes pertes durant la Première Guerre mondiale influèrent à ce que beaucoup de gens commencèrent à réfléchir sur leur caractère passager, ce qui eut de l’influence aussi sur l’augmentation de la piété. L’évêque Nikolaj Velimirovic engagea, à son arrivée à Cacak en 1919, les popes dans une action d’accroissement de la piété du peuple par l’intermédiaire de liturgies effectuées plus régulièrement, de prédications, de travail de propagande par des matériaux imprimés, par la connexion avec des écoles et des administrations publiques. Les prédications interprétèrent, d’après les indications de l’évêque, par la providence de Dieu la perte du peuple pendant la Deuxième Guerre mondiale, ainsi que la formation de la Yougoslavie. L’église insista sur les valeurs conservatrices de la société en luttant contre la nouvelle mode chez les femmes, les influences des nouveaux médias tels que la radio, en essayant de discipliner avant tout les habitants de la ville à une manifestation et un respect plus réguliers des sacrements.

L’apparition du mouvement dévot dans les villages fut la réaction à la modernisation et à la tentative pour que la piété personnelle s’accrût en voie de transformation de toute la société. Les dévots, à cause de leur fanatisme, ne furent pas bien acceptés dans la société, surtout en ville et leur existence, orientée vers le respect strict de l’orthodoxie, en tant que préparation valeureuse pour le monachisme, refoula les fidèles traditionnels qui eurent la sensation qu’ils devinrent “de petite croyance”.

À la venue de l’évêque Nikolaj Velimirovic à nouveau dans la région de Cacak en 1934, les dévots reçurent un grand soutien, et l’évêque continua de travailler sur l’accroissement de la religiosité sur les principes de la sainteté de St-Sava (de l’église nationale) et de la résistance à la modernisation lors des grandes effervescences politiques avant la Deuxième Guerre mondiale en Europe. De grandes célébrations religieuses, des prières collectives en se tenant à genoux furent organisées, des idéals de modestie, d’humilité, de servilité, des réflexions sur la “ Crainte de Dieu ” furent glorifiés. La jeunesse en ville fut gagnée par les idées communistes et par l’athéisme franc.

Milos TIMOTIJEVIC